

ESETTANULMÁNY

Biernaczký Szilárd

Shaka király dicsérője

(egy zulu izibongo műfajelméleti, művelődéstörténeti háttérre, irodalmi utóélete és hiteles szövege)

AZ AFRIKAI FOLKLÓR KÉT JELENTŐS FORRÁSA: AZ ÉNEKES MESE ÉS A DICSÉRŐKÖLTÉSZET

Az egyik rendkívül gazdag anyagú és egyedülálló szerkezeti típusokat termő műfaji csoportot Afrikában az énekes mesék alkotják, amelyek persze számos nem afrikai nép hagyományos kultúrájában is bőségesen megtalálhatók mint „vegyes szövegű” (a lejegyzést követően prózát és verset is magába foglaló) „verbális képződmények”. Legyen szó akár a különféle kelet-, dél- és közép-ázsiai etnikai csoportok hagyományairól, vagy a Grimm-testvérek német mesegyűjtéséről, illetőleg az Italo Calvino által összeállított gazdaganyagú olasz népmese-válogatásról. Nem is említve, hogy ez a sajátos népi elbeszélő forma szórta a magyar anyagban is megtalálható. (A vegyes szövegű műfajok között egyébként – legalábbis Afrikában – a mesék mellett lásd még többek között a rítusszövegeket, az eposzokat, a teremtésmítoszokat és a történeti elbeszéléseket stb.) (1)

A másik sajátos afrikai jegyeket felmutató műfaj a dicsérő ének (dicsőítő vagy magasztaló ének, dicsének, dicshimnusz), amelynek ugyancsak igen kiterjedt művelődéstörténeti holdudvara létezik az ókori görög-római és keleti, az iszlám előtti és az iszlámmal áthatott arab írásosságban, másrészt a középkori, majd a rene-

szánsz és barokk irodalomban. Illetve számos olyan nép körében, amelyek még a 19-20. században is hagyományos, pontosabban osztatlan (törzsi) kultúrával rendelkeztek, és így úgynevezett törzsi típusú folklórkincset őriztek meg a számunkra. (2)

Kétségtelen tény, hogy az afrikai dicsérő énekkel mindeddig az angol (anglofón afrikai) nyelvterületeken foglalkoztak legtöbbit. Így először az angol megnevezéseket vesszük számba. Az *Oxford Library of African Literature* kötetei (az 1960–1970-es években) (3) egyképpen a *praise* (dicséret, dicsérni) kifejezést és továbbképzéseit (*praise poem* – ‘dicsérő költemény’; *praise poetry* – ‘dicsérő költészet’; *praise song* – ‘dicsérő ének’; *praise name* – ‘dicsérő név’) alkalmazták. A műfaj sajátos típusának tekintett ‘öndicséret, öndicsérő ének’ megjelölésére a *self-praise* vagy a *boast* szót használják. Újabban azonban hódít az ógörög eulógiára visszautaló *eulogy* (dicsérő) kifejezés. (4)

Talán kissé kevésbé a műfaj jellegére összpontosítva a francia folklorisztika is célba vette a dicsérő műfajt. A *poésie-éloge* (eulógia vagy dicsérő költészet) az ógörög kifejezésre megy vissza, míg a *chant de louange* (dicsérő ének) a műfaj általános megnevezése. A dogonok körében a harmincas-negyvenes években végzett nagyarányú gyűjtések, illetve szövegközlések kapcsán azonban a helybéli névdicséret (*tige*) más francia meg-

James Saunders King rajzát (1824) tartják az egyetlen hiteles (egészalakos) portrénak a napjainkban is élő legendának számító zulu Shaka királyról (Unesco Courier, 1989, szeptember, 44. old.)

nevezéssel (*devise* – 'jelige, mottó') került a szakmai köztudatba. Sőt, ugyancsak a dogon anyag feltárásával összefüggésben egy jóval későbbi közlés során a többszáz sorossá bővült *tige* francia megnevezésekor Germaine Dieterlen a *titre d'honneur* (szó szerint talán 'tiszteleti cím, dicséreti cím, tiszteletadás, dicsőség- vagy dicséretadás', igazából azonban 'dicsérő cím') kifejezést használta. (5)

Az újabb német afrikanisztika is foglalkozik a dicsérő ének műfajával. Felmerült a *Lobgesang* alkalmazása, nem találok meg a német nyelvben is létező antik eredetű eulógia (*Eloge*) megjelöléssel, viszont az ógermán dicsérőműfajra utaló kifejezés (*Preislied* – 'dicsérő ének'), aminek a létezéséről egyébként csak a latin történetírók híradása alapján tudunk, gyakran előkerül az afrikanisztikai szakirodalomban. (6)

Ha a dicsérőköltészetet műfajelméleti és művelődéstörténeti szempontból közelítjük meg, mint ahogy erre már utaltunk, igen gazdag és az ókorig visszavezető holdudvar veszi körül. Elég, ha csak az ógörög és latin vagy a középkori arab és európai irodalom gazdag anyagát helyezzük boncasztalra. Az ógörög irodalomban műfajnevek egész sora utal a dicsérőköltészet létezésére: az *enkómion* ('felvonulási, magasztalási', ti. ének), az *epinikion* ('győzelmi ének'), az *eulógia* ('jó beszéd, áldás'), az *epithalamion* ('nászszobánál való dal') az ifjú pár magasztalása, a *szkolion* (szó szerint: 'tekervényes') asztalnál előadott bordal jellegű és adott személyt érintő magasztalás, a *genethliakon* ('születési, születésnap') újszülöttet köszöntő ének volt, amelyet aztán (születésnapokon) meg lehetett ismételtetni. A *thrénosz* (gyászdal vagy sirató), a *hümenaiosz* (menyegzői ének) ugyancsak tartalmazott magasztaló részeket. A latin

elógium ('kijelentés, dicséret') előkelő vagy híres személyek verses vagy prózai sírfeliratát jelezte. A *paian* Apolló tiszteletére megszólaltatott kardal, a *dithürambosz* eredetileg szintén rituális kardal formáját öltötte, jeles görög szerzők Dionüoszsz-himnuszai utóbb évenként megrendezett költői versenyek kiemelkedő részévé váltak (Arisztotelész ezekből származtatta a görög tragédiát).

A VilLex *dicsének* szócikkének írója szerint ebbe a körbe tartozik az ógörög gyökerű *hymnosz*, a héber irodalomból eredeztetett *zoltár*, a középkori keresztény szertartási dal, vagyis a szekvenca, a már említett *dithürambosz*, valamint a latin nyelvű liturgiában gyökerező, a Jézus Krisztust, Szűz Máriát vagy a szenteket dicsőítő olasz *lauda*.

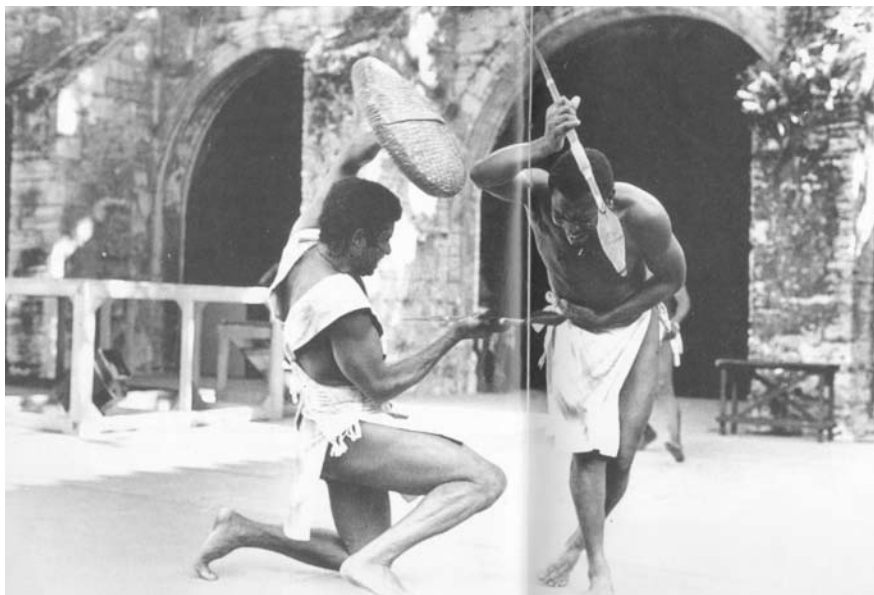
Visszatérve még egy pillanatra a görögökhöz, szembe kell néznünk az óda kifejezéssel is, hiszen témánk szempontjából fontos megjelöléssel állunk szemben. Az afrikai dicsérőt ugyanis többnyire az epika és az óda között elhelyezkedő műfajnak tekintik a kutatók. Az óda eredetileg azonban pengetős hangszerrel kísért monódia, vagyis egyénileg előadott lírai jellegű dal volt. Az évszázadok előrehaladtával e műfaj kategória általában a dicsérő típusú énekek összefoglaló megjelölésévé változott, így az említett énekformák egész sorát az óda alműfajának tekintették. (7)

Még jobban árnyalja a képet (mondhatnánk, még bonyolultabbá válik a helyzetünk), ha a Ruth Finnegan által (8) használt *panegirikusz* kifejezést vesszük számba, amellyel ő az egész afrikai dicsérő költészetet megjelöli (*panegyric poetry*). A szóhasználat paradox jellegét húzza alá ugyanis, hogy a panegirikusz az Ókorban nem más, mint szónokias prózai (a penégyürisz, vagyis az ünnepi gyülekezet előtt elmondott) dicsőítő beszéd, és igazában csak a késői középkorban, majd a humanizmusban vált verses dicsőítő költemények (lásd például Janus Pannoniust) megjelölésévé. Bár a 3-4. századtól egészen a 17-18. századig elhullámzik mind a műfaj művelése, mind a műfajnév használata (9)

Az afrikai dicsérő költészet műfajelméleti, művelődéstörténeti holdudvarának feltárása kapcsán érdemes volna még az *ima* műfaj körébe felvett típusokat megvizsgálni, másrészt a *jósló irodalomhoz* sorolt típusokat is szemügyre venni. Ugyanakkor nem szabad nem tudomásul venni, hogy a dicsérő különféle formában, mértékben és szinteken erőteljesen áthatja szinte valamennyi hagyományos – tehát szóbeli vagy homéroszi típusú – eposz szövegét. (10)

Témánkhoz vélhetően még közelebb visz, ha a preislám időkbe elvezető *mahd*-ot (az arab kultúrában széles körben elterjedt *qaszida* kifejezeten dicsérő típusú változatát), vagy csak a római történetírók által említett ógermán *preislied*-et, illetőleg az óizlandi, ónorvég *drápa*-t említjük. Ez utóbbi egyébként szerkezete, másrészt jellegzetes 300-600 soros terjedelme folytán akár rokonítható is típustani alapon a későbbiekben elemzett délbantu dicsérő énekekkel, illetve Shaka dicsérőjével. (11)

Jelenet a kongói Tchikaya U Tam'si: *Le Zoulou (A zuluk)* című színművéből, amelyet a 30. Avignoni Színházi Fesztiválon, 1976-ban az afrikai és nyugat-indiai színészekből álló Théâtre Noir adott elő (Unesco Courier, 1989, szeptember, 46-47. old.)

IZIBONGO – MAGYAR NYELVEN

ismertetésünk elején nem hallgathatjuk el, hogy a műfaj afrikai megjelenési formái egészen szórt – és mondhatnánk felismerhetetlen – alakban már felbukkantak nálunk, néhány műfordító, Simor András, Keszthelyi Tibor vagy Tornai József jóvoltából. Azonban e kétségkívül jószándékú, sőt, többnyire igényes fordítások készítői nem igen voltak tisztában azzal, miféle sajátos és az eredeti helyükön mennyire kiemelkedően fontos költészeti hagyománnyal állnak szemben, így a kiválasztott szövegek utalás és jelzés nélkül más lírai szövegekkel elkeveredve láttak napvilágot.

Simor a joruba Obatala, Sango és Ogun kultusz – a joruba pantheon tagjairól van szó – egy-egy darabjának részletét magyartotta egy népszerű angol gyűjteményből. Aligha tudván, hiszen ez forrásából nem derült ki, hogy a nigériai nép isteneihez intézett, az afrikai dicsérő különleges jegyeit magukon viselő, magasztaló és fohász jellegű részeket is magába foglaló énekek gyakran a több száz sor terjedelmet is elérik. A műfaj másik csoportjába, az afrikai művelődéstörténet szempontjából talán még nagyobb jelentőségű történeti dicsérők körébe tartozik a dél-afrikai bantu törzsfő, a zulu Napóleonnak is minősített Shaka király – teljes formájában közel 500 soros – dicsérője, amelyből Simor kötetébe picike részlet került, anélkül persze, hogy kiderülne, milyen fontos és nagyszabású szóművészeti alkotással állunk szemben. (12)

AZ AFRIKAI DICSÉRŐÉNEKEKRŐL – ÁLTALÁBAN

Az afrikai dicsérőének kétségkívül a törzsi kultúra egyik legsajátosabb terméke. Jóllehet e műfaj – igen tágran értelmezve a dolgot – az európai irodalomtól sem idegen, gondoljunk csak azokra az uralkodókat, jeles embereket dicsőítő költeményekre, amelyek a korai reneszánsz-

tól a késői feudális, monarchikus államformák fennállásáig, a 18. század végéig újra és újra előbukkannak. Bár a kulturális távolság csillagászati méretű, az alapvető verhelyzet azonos. A jeles személy vagy a helyzetéből következően dicséretre érdemesülő magasztalásáról, tudásának, képességeinek, tetteinek hozsanzó leírásáról van szó. De még rokonságot találhatunk abban is, hogy a dicséret szerzője a szükségnek megfelelően akár a múltat is meghamisítja, többnyire a régít legyőző új dinasztia igazolása céljából. Sőt, még egy olyan stilisztikai rokonságot is felfedezhetünk, hogy mind az európai panegiricusban, mind az afrikai dicsérőkben sok nagybetűs szó (afféle *epiteton ornans* vagyis eposzi díszítő jelző) szerepel.

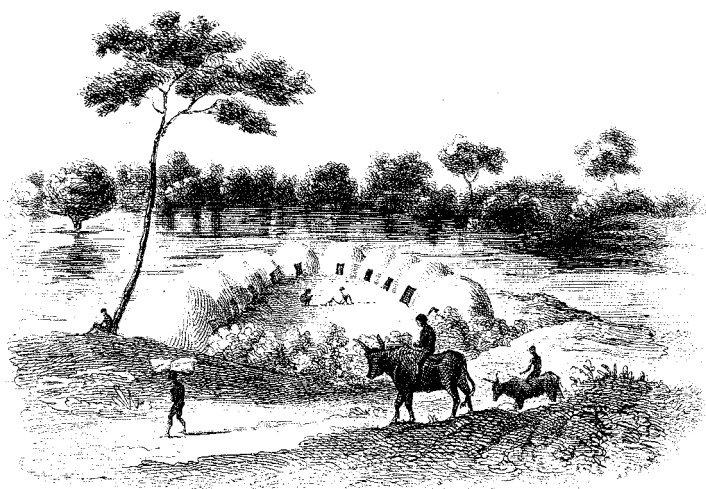
De éppen itt kezdődik a különbségek sora. Az afrikai dicsérőköltemény e nagybetűs szavai ugyanis egy olyan jelentéstani formát valósítanak meg, amire az európai nyelvekben kevés a lehetőség. Egyetlen szó gyakran mondatnyi értelmet hordoz, valahogy olyképpen, mint a *Bornemissza* vezetéknévünkbe szavasult mondatnyi értelem. E mondatnyi szavak ugyanakkor nem mindig csak jellemeznek, mint a Bor-Nem-Issza, hanem többnyire dicséretet is tartalmaznak (ebben az összefüggésben feltételezzük, hogy a Shakespeare 'Lándzsa-Rázó' kifejezés is egy régi névdicsérő relikta). Európai nyelvekre ezeket az úgynevezett dicsérőszavakat leginkább mondatná oldva fordítják le. Az angol fordítások írásos formája például úgy igyekszik tükrözni ezeket a homéroszi eposzi jelzőkkel rokonítható sajátos stíluselemeket, hogy minden tagját nagybetűvel írják, és több – gyakran hat-hét – szót is kötőjelekkel összekötnek. Mindemellett aligha lehet az eredetihez hű fordításnak tekinteni azt a megoldást, amikor egy négy szótagos afrikai kifejezés helyén mondjuk hét angol szó áll. Más kérdés, hogy e szövegek igényesebb „nyelvi átvitele” szinte megoldhatatlan problémák elé állítja a szakembert.

A dicsérőének ugyanakkor erősen kötött és hagyományoktól áthatott műfaj, így igen sok benne a törzs, a klán múltjára való

utalás, tehát olyan elemekről van szó, amelyek ugyan sok más költészeti forma esetében is megjelennek a szövegekben, ezáltal azonban olyan mennyiségben, hogy a szöveg pontos értelmét gyakran szinte csak sorról sorra megadott magyarázatok útján lehet a másnyelvű és más kultúrájú közeg számára közvetíteni.

Írásunk legfőbb célja, hogy a nevezetes Shaka-dicsérő teljes szövegét magyar nyelven átadva az olvasónak megpróbáljunk konkrét képet adni erről a sajátosan afrikai műfajról. Mindemellett – érzékeltetve a dicsérő mint szóbeli folklórforma kiemelkedő szerepét az afrikai kontinensen – szeretnénk jelezni, a műfaj tudomásunk szerint a következő népek szájhagyományainak gyűjtése során jött fényre eddig (felsorolásunk természetesen nem lehet teljes, hiszen az egyre gazdagabb afrikai folklór leletmentés eredményeként, mondhatjuk, naponta új adatok kerülnek napvilágra): *Nyugat-Afrikából*: hausza, joruba, akan (asanti), szongai-zarma, fulbe, szerer, volof, dogon, moszi, fon, malinke, bambara, idzso, eve stb.; *Közép- és Kelet-Afrikából*: lunda, luba,

egy fiú barátnője, a csónakház vezetője, szereplő a Szunyata eposzból, talicskás, Shaka király, Oyo királya, jelölt fiú a beavatási rítus idején, iskolás fiú, tradicionalista (orális költő). Szerepelnek ezenkívül még: klándicsérők, asszonysiratók, s téma lehet a vadászpreda is. És íme, az állatdicsérők gazdag témaválasztéka: pillangó, kakukk, fekete rigó, szarka, veréb, pók, kecskefejő madár, barázdabillegető, mézkereső, koronás daru, szövőmadár, kékharkály, fűrj, héja, béka, krokodil, légy, csíkos mókus, nyúl, gnu, vízi antilop, leopárd, oroszlán, pávián, colobus majom, elefánt, kutya, teve, kőszáli antilop, vaddisznó, teknősbéka. A háziállatok között első helyen áll: a marha (ökör, bika, tehén) dicsérete. Kiegészül ez még: a szellemlények és földrajzi jelenségek, például a föld, az eső, a bori rítus szentje vagy az odo maszk, másrészt az ifá jósláshoz használatos varázsló diók és csontok, más növények, egyes napok, holdhónapok neveivel. Újabb időkből pedig: a vonat, a kerékpár (bicikli), a fejsze, a lepratelep, a svájci misszionáriusok tanítóképzője vagy a falu témájával.

Zulu kraal (avagy település) Shaka idejében (Unesco Courier, 1989, szeptember, 47 old.)

hembra, nyandzsa, kongo, bamileke, bamba, bahima, rundi, ruanda, dzsur-luo, gurage, jaka, ambo, nyanga, ewondo-beti, fang, hurucse, szomáli, baraguju, dinka, nuer, iteszo, tonga, ila, tetela, csonga stb.; míg a jelen írásunk fő témáját képező *déli bantu etnikai csoportok közül*: sona, ndebele, zulu, kosza, déli szoto vagy pedi, északi szoto, csvana, szvázi, venda, csopi, sziszvati, ngoni, matabele stb.

Másik kiegészítő információként – elsősorban Judith Gleason népszerűsítő célokat szolgáló afrikai dicsérőgyűjteménye (13) kategóriáit figyelembe véve és különösebb rendszeralkotási szándék igénye nélkül – szeretnénk felsorolni, mi minden válhat dicsérők tematikai alapanyagává: fegyver és kéz, eke, akácfa, árpasör, fiatal lány, lebe (dogon: életerő?), halottak, ősök, gazellamaszk, a kovács maszkja, fiatal lány maszkja, vakság, tolmács, fazekas, a mészáros lánya, Okot P'Bitek költő barátja,

Mindebből a felsorolásból is kiderül (még ha Gleason listáját nem is egészítjük itt ki a különféle istenek és szellemlények, a földrajzi helyek, a helyi kultuszok vagy a települések felsorolásával), milyen gazdag és sokszínű hagyományanyagról van szó.

Ami viszont a névdicsérőtől az igazi narrativitás felé vezető utat illeti érdemes volna azt feltárni, a hosszabb szövegek esetében van-e esélye annak, hogy a bárd valamilyen laza formában túllépjen az alapvető szerkezeti sémán – a névdicsérők kronológiailag és kumulatív módon bekövetkező mechanikus összeadódásán –, és meginduljon valamilyen „alkotói törekvés” a valódi elbeszélés (vagy akár a valódi líra) irányába. Utóbbit különösen időszerűvé teszi, hogy – mondhatnánk homéroszi alapokon, a homéroszi

modell jelenség-szintjén – létrejött a zulu dicsérő forma alapján olyan nagy terjedelmű írott eposz (lásd M. Kunene műveit) (14), amelyben már minden nyilvánvaló stilsztikai, tematikai és hangvételbeli rokonság mellett és ellenére aligha mutatható ki a mondattagról mondattagra jelenlévő névdicséret, tehát az a formai szerveződési szint, amely lényegében apró mozaikokká tördeli – még a leginkább narratív jellegű folklór szövegek esetében is – az elbeszélést.

Az óizlandi dráma esetében (15) például világos hármas szerkezeti formát mutatnak ki (lásd 1. a bárd figyelmet kér, 2. a kiválasztott személy tetteit magasztalja, 3. általános dicséretet mond, majd az elmondottak kicsengését összefoglalja). Az afrikai dicsérőknél is történtek már kísérletek szerkezeti típusok feltárására (például jól ismerjük – Wande Abimbola jóvoltából (16) – az *odu ifá*, vagyis a joruba jósló ének struktúráját), azonban e területen

még számos elvégzendő feladat tornyosul előttünk. Bővebben kellene foglalkoznunk a dicsérők egy részében érvényesülő bonyolult alluzív (újabb kifejezéssel intertextuális) stílussal mint az Afrikában sok helyütt érvényesülő közlésformával, valamint át kellene tekintenünk az egyre több helyen felszínre kerülő „modernizációs” jelenségeket. Igen gazdag például a dél-afrikai bantuk esetében – a már érintett modern technikai eszközök megéneklésén túl – a városi környezethez adaptálódó, annak jelenségeit számba vevő, vagyis a nagy történelmi váltásokat is láthatóan túlélő dicsérő ének.

Minden bizonnyal Ruth Finnegan az első, aki az általa „panegirikusz” jelzővel ellátott afrikai dicsérő költészetet az afrikai orális irodalom egészét átfogóan elemző könyvében részletesebben megvizsgálta, műfaji sajátosságait számba vette. Ő is, mint előtte sokan, az ódáról, annak sajátos megjelenési formájáról tesz említést, és nem feledkezik meg arról sem, hogy a műfaj esetében a líra és az epika közötti átmenetet is szóvá tegye. A „kiáltóva előadott elbeszélés és a szónokias megszólítás” sajátos kombinációjának tekinti az afrikai dicsérő éneket. Ami epikai jellegét illeti, azt állítja, hogy bár az elbeszélés bizonyos szinten létrejön a harcok, vadászatok vagy a hős tetteinek rövid epigrammatikus felidézésével, az általános előadásmód inkább drámai és dicsérő jellegű, amelyet felfokozott ünnepélyesség és fennköltten tömjénező (szolgái?) stílus hat át. (17)

Nem véletlen, hogy Finnegan, a különféle, zulu, szoto és más szövegeket elemezve, inkább a lírai jelleget hangsúlyozza, hiszen éppen ő az, aki kétségbe vonja az afrikai hőseposz létezését. (18) Jóllehet megítélésünk szerint az afrikai dicsérő költészet műfaji sokféleségét éppen ez a két műnem (líra és epika) közötti „kifeszülés” mutatja meg a legvilágosabban. Hiszen amíg az egyik oldalon olyan rövidebb szövegekkel találkozhatunk, amelyekben legfeljebb az európai népköltészet kapcsán használt „szokáslíra” kifejezés volna helyénvaló, a másik oldalon az afrikai „hősi, történeti eulogia” a napjainkra hihetetlen gazdaságban élénk tároló afrikai hősköltéssel érintkezik. (19)

De az sem véletlen, hogy Finnegan előtt három évvel már Knapert eposzi vagy féleposzi műfajnak nevezi a fekete földrész dicsérő költészetét: narratív epizódokról szól, amelyek kvázi-történeti háttérrel társulnak, eposzinak tekinti a hagyományos dicsérő jelzők használatát és az ének társadalmi funkcióját is, amennyiben azt képzett bárdok éneklék speciális alkalmakkor, igen gyakran pedig a királyi udvarokban. (20)

A leningrádi afrikanista nyelvészprofesszor, Olderogge 1972-ben – Finneganál jóval kisebb tájékozódási lehetőséggel, de annál

inkább valódi folklorisztikai érzékkel – az afrikai hőseposz különféle típusai között jelöli ki a ruanda, busongo (kuba), ankole (hima) és a dél-afrikai bantu dicsérő költészet műfajelméleti szerepét. (21) D. Biebuyck 1976-ban megjelent alapvető tanulmányában viszont olyan eposzszűrő szövegek körébe sorolja a dicsérő énekek körét, amelyekkel ő maga nem kíván foglalkozni. (22)

J. W. Johnson viszont, aki 1980-ban írott tanulmányában nemcsak az afrikai anyagra vonatkozóan, hanem általában a szóbeli hősköltészetet illetően is megfontolandó szempontokat vetett fel, azt állítja, hogy a dicsérő költészet a hősköltészetet meghatározó nyolc jellemző közül hat tekintetében megfelel a szájhagyományok királynőjének tekintett elbeszélő műfaj ismérveinek. Már amennyiben a dicsérő költészetben az elbeszélés jellegében mutatkozik különbség: mivel a direkt elbeszélés helyére a cselekményekre való utalások kerülnek, ez pedig másodikként olyan rövidülést eredményez, amely a valódi eposzokhoz képest kisebb terjedelmet (legfeljebb 500 sor) eredményez. (23)

Két imbongi (izibongók vagyis dicsérő énekek bárdjai) Shaka idejében teljes felszerelésben (D. K. Rycroft and A. B. Ngcobo: *The Praises of Dingana. Izibongo zikaDingana*, 1988, Durban – Pietermaritzburg, Killie Campbell Africana Library – University of Natal Press, 16. old.)

Mindéhez annyit tehetünk hozzá, a hősi vagy másként történeti dicsérőben igazából azért nem jöhet létre a valódi hőseposz, mert objektív akadálya van annak, hogy egynél több hős helyet kapjon benne, illetve hogy több hősalak harcából a szükséges konfliktusok sorozata kialakulhasson. A rövidülés folytán az egyes események (epizódok?) nem bontakoznak ki, hanem csak utalásszerűek. Mindemellett olyan műfaji jelenségről van szó, amely nem zárható ki a hősi, a történeti és az eposzi-epikai típusú szövegcsoportok köréből. Még pontosabban egy olyan folklor képződményről beszélhetünk, amely H. Scheub úttörőnek számító, nagy figyelmet érdemlő (24) dolgozata tanulságaként is évezredek óta folyamatosan érintkezik az úgynevezett valódi hősepikával. Másrészt maga a hősepika telve van olyan elemekkel, amelyek a dicsérőnek a hősepika genezisében való jelentős szerepét igazolja.

Három mai imbongi a Buthelezi főnöki ágból, balról jobbra: Nkomiyaphi, Mgezeni Ndlela, Hezekiah Buthelezi (Liz Gunner and Mafika Gwala szerk.: *Musho! Zulu Popular Praises*, 1991, East Lansing, Michigan State University Press, 119. old. után: 1. kép)

Jelzésértékű, hogy az afrikai irodalom folklorisztikai látókörét Scheub részben az óegyiptomi irodalomra, másrészt az első évezred elejétől kibontakozó és utóbb Afrikára is nagy hatást tevő arab irodalomra, illetve moszlim szellemiségre is kiterjeszti. Helyesen mutat rá az antik irodalomban (például az óegyiptomi *Wenis*, másként *Uras önéletírásában* vagy az úgynevezett *Piramis* szövegekben) a dicséret, mi több, a névdicsérő gazdag jelenlétére, másrészt hogy a preiszlám időkig viszonyuló, később pedig mérhetetlenül népszerűvé lett *qaszida* hányféle formában is (gyászének, sirató, ajánlás, dicsérő, gúnyvers, öndicséret, elégia, aforizma, személyt bemutató leírás stb.) a dicsérő műfaj körébe vág. Eközben példákat hoz arra, miképpen jelenik meg a legismertebb afrikai hőseposzokban (*Szungyata*, *Ozidi Szaga*, *Mwindo* eposz stb.) a dicsérő jelleg. Mi több, a malgas eposz (*Ibonia*) kapcsán is a névdicséret nagyszámú jelenlétéről tesz említést. (25) Az elbeszélő jelleg erőteljesebb megnyilvánulásait, a hőseposz és a dicsérőének közötti átmenet vonásait felmutató szövegek tárházát persze mi magunk is további példákkal szaporíthatnánk (így vélhetően ide vonható lenne a luba *kasala*, vagy a legutóbb fényre került jaka *mbiimbi*). (26)

SHAKA KIRÁLY DICSÉRŐÉNEKÉRŐL – ÁLTALÁBAN

Szeretnénk tehát az afrikai kontinens e kétségkívül egyik legsajátosabb műfajának jellemzését oly módon megadni, hogy annak egy eléggé gazdagon kutatott és az európaiakon kívül helybéli afrikai folkloristák által is jól körüljárt törzse/mára nemzete, a zulus izibongójának legfőbb jegyeit tárjuk az érdeklődő olvasó elé.

A zulu dicsérő énekekről sokkal gazdagabb ismereteink vannak, mint a nyugat-afrikai népek dicsérő költészetéről. Feljegyzések, rövid jellemzések a műfajról, sőt, kisebb-nagyobb szövegrögzítések már a 19. század első felében keletkeztek. Maga a műfajt megjelölő kifejezés, az *isibongo* (többes számban: *izibongo*) – Bryant, Grant, Nkabinde, Rycroft, Cope vagy mások (27) nyelvi magyarázata alapján – eredeti jelentését tekintve „családnév”. Az adott családnév azonban gyakorlatilag valamely klán alapítójának a nevével azonos. Az alapító neve viszont mindig egy dicsérőnév (vagy névdicsérő). Ezért értelmezik legtöbbször a többes számú főnévből (*izibongo*) keletkezett műfajnevet „családnév” helyett „dicsérők” – Nkabinde pontosítása szerint „névdicsérők” – formában. Magát a kifejezést a *-bonga* igéből származtatják, amelynek értelme – Grant szerint – igen széleskörű. A bennünket érdeklő jelentés – amint az Bryant atya zulu-angol szótárában megtalálható –: „dicsér, magasztal, egy személyt vagy dolgot...”. Rycroft szerint a főnévi igenévi alak: *ukubonga* főnévi szerepkörben „dicsérés”, vagyis az *izibongo* („névdicsérők”) szóbeli előadása értelmében használatos.

A dicsérőnevek, illetve névdicsérők létrejöttét a dél-afrikai bantu szájhagyományok kutatói is a névadás szokásából vezetik le. Nkabinde, Cope, Rycroft és mások véleménye ebben a tekintetben megegyezik. Így Nkabinde szerint nevet kaphat a gyermek a születése előtti és alatti események, a rokonságnak és a barátoknak a gyermek születése körül támadt érzelmei és kívánságai, illetve a klán vagy a törzs nevére való utalás alapján. Cope példákat is ad a családnévben rejtődző sajátos jelentéstartalmakról: így lásd például *Zulu* („Az ég”), *Qwabe* („A zenei íj”), *Mkhize* („A szitáló eső”), *Vilakazi* („Nagydarab lusta ember”) stb. Sőt, példát kapunk arra az esetre is, amikor egyetlen szóba mondatnyi értelem sűrűsödik: *Godongwane*, *Mthethwa* főnök fia ugyanis saját sanyarú élettapasztalataira utalva önmagának adja a *Dingiswayo* („Ő az, aki szűkölködést idéz elő”) nevet. (Egyébként a későbbi hírneves zulu hódító, Shaka király nevelőapjáról van szó, aki 1818-ban halt meg, amikor ellenfelei csapatával együtt törbe csalták.)

A törzs férfitagjait általában rokonai, családtagjai, társai, különösen az azonos életkori csoport tagjai illethetik dicsérő nevekkel. A királyi ház (főnöki család) tagjainál ezt a feladatot az énekmondó (*imbongi*) látja el. A dicsérőneveknek elvileg nincs számbeli korlátja, így azok kumulatív sorozatában – nagyjából már említett sajátos, összevont, összesűrűsödött és erőteljesen alluzív megfogalmazás szövetében – bújik meg az elbeszélés. Mindemellett ebből a jellegzetességből következik az, hogy az epikai (eposzi?) tényanyag, cselekménymagok ellenére a déli bantu dicsérő énekek sosem haladják meg az 500 sor terjedelmet.

A dicsérő költészet művészeti lényegét Cope éppen az előzőekből kiindulva elsősorban nem az önálló szóbeli forma megalkotásában, hanem a minden esetben önálló mondattani egységet alkotó dicsérőnevek összegyűjtésében és tökéletesítésében látja. Hozzáteszi, hogy a „történeti főnökök” dicsérő anyagában

szép számban található olyan többnyire inkább jellemfestő (lírai?), semmint eseményre utaló, vagyis epikus magasztaló sorok, amelyek más jeles személyek dicsérőiben is megtalálhatók (azokkal közösek vagy azokból kölcsönöztek?).

Az elbeszélő jelleg létrejöttében – már az epikus típusoknál – fontos szervező elem a Nkabinde által hangsúlyozott tulajdonság, miszerint a kumulatív összeadó dicsérőnevek kompozíciójukat illetően szigorúan kronológiai szekvenciába rendeződnek. Cope ehhez hozzáteszi, hogy a hosszabb versszakokba szerveződő szövegekben megtalálhatók a főnökök egyes cselekedeteinek, illetve birodalmuk főbb eseményeinek az összefoglalói. S bár a korai, egészen az 1700-es évekig visszatekintő szövegek kevésbé történetiek (a dicsérőkben felbukkanó főnöki alakok: Phunga – 1657-1727, Mageba – 1667-1745, Ndaba – 1697-1763, Jama – 1727-1781, valamint Senzangokhana – 1757-1816), a Shakát (1787-1828) és az őt követő uralkodókat (Dingane, Mpande, Cetshwayo, Dinuzulu, Solomoni) bemutató dicsérők egyre gazdagabbak a történeti események részletesebb leírásában.

Tegyük hozzá mindehhez, mind a zulu, mind a többi déli bantu népnél a főnökök mellett felbukkan a hivatásos énekes (*imbongi*), aki megfelelő alkalmak során, jellegzetes öltözkében, szinte mindig a teljes közösség figyelmétől kísérvé zengte el sajátos deklamált előadásmódban a „nagy és jeles férfiú” jellemének, varázsos erejének és kiemelkedő tetteinek dicséretét. Ami az említett deklamációs előadásmódot illeti, Rycroft dolgozott ki a normál kottairásból kiindulva sajátos lejegyzési megoldást a műfaj beszéd és ének között álló hanglejtésformának a rögzítésére (28). A hangjegyek hullámvonalszerű meghosszabbításával egy kvázi hanglejtésrendszer tárul a szemünk elé, amelynek haszna azonban az, hogy ugyanakkor a szótagindító hangmagasságok is – mintegy a dallam egyes pontjaiként – nyomon követhetők.

Hadd említsük meg itt, hogy ami a műfajelméleti szempontokat illeti, Trevor Cope a történelmi elemekkel gazdagon átszőtt déli bantu példák esetében az óda, a dicsőhimnusz (eulógia, angolul: eulogy) és az eposz jelenlétét emeli ki. (29)

IZIBONGO A ZULU „NEMZET” MEGALAPÍTÓJÁNAK A TISZTELETÉRE

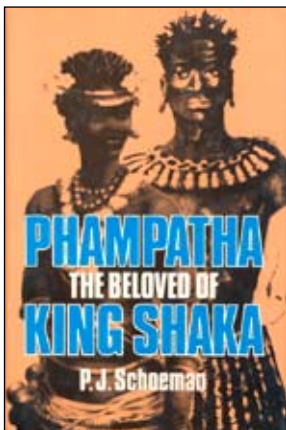
Shaka (ejtsd Saka, másként Chaka vagy Tshaka), a zuluk államalapító királya (1787-1828), a Dél-Afrikában élő bantu nép – talán nem túlzás azt állítani – legnevezetesebb epikus dicsérő énekének (*izibongo*) „címadó” hőse. Maga Shaka király története minden bizonnyal az afrikai irodalom legsokrétűbb jelenségköréhez szolgál alapul: a zulu dicsérő énekből nőtt ki Thomas Mofolo eposzregénye (1925) és Mazisi Kunene angol nyelvű műve (1979), a homéroszi jelenségkört megidéző, szájhagyományokon alapuló hatalmas írott eposz. A számtalan zulu, angol, és utóbb francia nyelven szü-

Constance Magogo KaDinuzulu hercegnő, Mathole Buthelezi zulu nagyfőnök felesége, Gatscha Buthelezi, Zuluföld Oxfordban diplomát szerzett miniszterelnökének édesanyja, az időközben elhunyt, de kiváló zenei képességekkel rendelkező és igen nagy tiszteletnek örvendő imbongi a zulu királyi ágból, Nkonjeni-ben (Mahlalalhini) 1976-ban. (Liz Gunner and Mafika Gwala szerk.: Musho! Zulu Popular Praises, 1991, East Lansing, Michigan State University Press, 119. old. után: 4. kép)

letett verses, prózai vagy színházi feldolgozás világosan mutatja a kontinens népeinek történelmi és kulturális identitástudatában betöltött igen jelentős szerepét.

Az első izibongo-lejegyzések a 19. század harmincas éveire mennek vissza. Shaka király dicsérője először (összesen 11 sor) L. Grout amerikai misszionárius zulu nyelvtankönyvében (1859) bukkan fel eredeti nyelvi lejegyzésben és angol fordításban. Az első zulu szerző, aki népe történelméről és szokásairól könyvet írt: Magema M. Fuze. Művében (1922) rövid részletek találhatók Senzangokhana (a hős apja) és Shaka dicsérőiből. E. W. Grant gyűjteménye (1929) már nyolcvan sort ad közre kétnyelvű közlésben. A. T. Bryant atya nevezetes művében viszont (1929) apa és fiú egyaránt 39-39 stancával (versszakkal) szerepel (csak zulu nyelven). A natali születésű R. C. Samuelson, az 1872 és 1884 között uralkodó Cetshwayo király bizalmasa és tolmácsa könyvében (1929) a teljes zulu királyi ág dicsérőit közreadja. A zulu izibongo legjelentősebb gyűjtője James Stuart, 1888 és

Phampatha the Beloved of King Shaka (Phampatha, akit Shaka király szeretett, 1983, Cape Town, Timmins), az Észak-Natalban zulu családok társaságában felnőtt P. J. Schoeman professzor azon finom mivű regényének a címlapja, amelyben a zulu nagyfőnök által talán egyedül igazán szeretett édesanya, Phampatha/Nandi kerül a középpontba.

1912 között állami alkalmazottként, Zuluföldön és Natalban 258 szöveget gyűjtött, és azokat iskolai célú gyűjteményekben csak eredeti nyelven tette közzé. Az általa rögzített eddig legteljesebb Shaka dicsérő (450 sor) 1968-ban jelent meg angol fordítással kiteljesített formában, T. Cope szerkesztésében (D. Malcolm, a fordító egyébként a teljes Stuart-gyűjtemény angol fordítását elkészítette, nagyrésztük máig kéziratban létezik). (30) Más változatokat találunk C. L. S. Nyembezi zulu nyelven kiadott gyűjteményében (1958).

A történelmi adalékok szerint Shaka törvénytelen gyerekként született Senzangokhana és Nandi alkalmi kapcsolatából, bár a fiú születése után apja harmadik feleségként maga mellé emelte Nandit. Azonban később az anya erőszakos temperamentuma és a minduntalan védekezni kényszerülő fiú arroganciája miatt kutasítják őket a főnöki udvarból. Hosszabb hányattatás után egy másik helyi főnök, a Mthetwa zulu törzsbeli Ngomane (később Shaka főtanácsadója) fogadja be őket. Az 1800-as évek elején – összefüggésben a populáció növekedésével – megindul a zuluk politikai egységesülése. Dingiswayo (szintén a Mthetwa törzsből), aki Shaka apja helyett apja lett (ő alatta mutathatja meg először a merész ifjú harcos katonai képességeit), a legfőbb főnökké válik az 1810-es évek közepén. Egyedül a Ndwandwe törzs és vezetője, Zwide nem hódol be neki. Az összezapás elkerülhetetlen: Dingiswayo a hagyományok szerint, amint említettük már, beleszaladt az ellenfél csapdájába, és 1818-ban elesett. Halálával eljött Shaka ideje, bár már valamivel korábban, apja, Senzangakhona halálával (1816) átvette annak örökét, mégpedig éppen pótapja és patrónusa katonai segítségével. Dingiswayo katonai rendszerét továbbfejlesztve a különféle életkori csoportok alapján állandó hadsereget hozott létre, és királysága tíz éve alatt lényegében minden zulu csoportot (köztük elsőként a Zwide vezette törzset) hatalma alá vont. A szembenállókat kegyetlenül eltiporta, néhány menekülő csoport (a különféle nguni csoportok) csak a mai Zimbabwe, Zambia és Malawi távoli

vidékein lelték menedékre. Hatalmi megszállottsága élete utolsó évében elhatalmasodik rajta, feltehetően felerősödnek gyermekkorában szerzett pszichikai zavarai. A hagyományok szerint sajátkezüleg öli meg anyját, ágyasait (sose nősült meg, de hatalma teljében 600 ágyas állt mindig a rendelkezésére) és gyermekeit. Erőszakos halála törvényszerű: féltestvérei az őt a hatalomban követő Dingane (Dingana) vezetésével számtalan lándzsaszúrással ölik meg 1828 szeptemberében, jöllehet az utód semmivel sem kevésbé kegyetlen vagy erőszakos. A zulu törzsekre csak 1840 után, az ugyancsak meggyilkolt Dingane halálával és a békeszerető Mpande jó harminc éves uralkodásával (1840-1872) következik be a viszonylagos nyugalom korszaka. (31)

Shaka izibongója, amint azt a széleskörű szakirodalom állítja, kevésbé személyes, mint inkább nemzeti karakterű, nem az ódai hangnem, hanem az epikus jelleg dominál benne. A számtalan hódítás bemutatása közben fény derül arra, az állandó hadsereget megteremtő hadvezér mint válik törzsfőnökből politikai vezetővé. Az ének első üdvözlő sorai a zulu költészet korai (Shaka-előtti) stílusát képviselik, a további részekben, amelyekből a Shaka tettei nyomán született és az epikus énekbe beleépült dicsérők hámozhatók ki, számos más zulu személyiség névdicsérői is helyet kapnak. Nem ok nélkül hangsúlyozza a Kwazulu egyetem kitűnő professzora, A. C. Nkabinde tanulmányában (1976) mindazt, amiről áttekintően már megemlékeztünk, hogy a zulu izibongo epikus jellege mellett is elsősorban néhány soros névdicsérők sorozata. E névdicsérők összefüggnek a zulu névadás genezisével: nevet kaphat a gyermek a születése előtti és alatti események, a rokonságnak és a barátoknak a gyermek születése körüli érzelmi reakciói és kívánságai, illetve a klán vagy törzs nevére való utalás alapján.

A jeles személyiségeket életük során akár dicsérőnevek százaival is illethetnek az énekmondók (*imbongi*). A névdicsérők e kumulatív sorozatában tehát sajátos „összevont” formában bújik meg az „elbeszélés” (az egyetlen szóvá összesűrűsödő dicsérő kifejezések helyenként hosszú mondatnyi értelemmel rendelkeznek). Ebből következik az is, hogy a többnyire eposzi cselekményanyag ellenére a dél bantu népek dicsérő énekei szinte sosem haladják meg az 500 sor terjedelmet.

SHAKA A MODERN AFRIKAI IRODALOMBAN

A Shaka-tematika irodalmi továbbélése akár egy nagy afrikai ország teljes irodalmi teljesítményével felér. Köztük is talán a legnevezetesebb Thomas Mofolo szoto származású író „eposzregénye” (1910). A mű születését vélhetően (a rendelkezésre álló adatok bizonytalanok) Mofolo hosszabb zuluöldi körútja előzte meg. A regény nagy értéke, hogy abban a hagyományokat (Shaka életének és hódításainak története), a dicsérőének formái–stilisztikai elemeit (a műben számos izibongó karakterű versbetét található) Mofolo érett mesterre valló szakmai biztonsággal ötvözi össze

a modern regény meseszövezi követelményeivel (pl. a Nolvával, Dingiswayo lányával való tragikus szerelem fikciója), illetve a pszichológiai elbeszélő irodalom megoldásaival (Shaka másik énjét részben Isanusi varázslódoktorba, részben az éppen általa kirendelt testőrök alakjába helyezi bele). A regény napjainkig elnyúló, változatlanul nagy visszhangját minden bizonyos eredetisége és Afrika történeti-politikai-kulturális emancipációjában betöltött szerepe biztosítja.

J. L. Dube, az első zulu női író, a modern zulu próza megteremtője, regényében (1932) a zulu „nemzetépítés” hőskora a király testőrének szemüvegén át elevenedik meg. Ez a sajátos szemszög módot ad arra az írónak, hogy a hívő alattvaló, a zulu nemzetet szívében és tetteiben is vállaló Jege elbeszélésében kelljen életre a nagy uralkodó alakja, a „nagy fekete ország” megteremtésének a kegyetlenségeket is elhomályosító álma.

R. R. R. Dhlomo törekvése viszont (1936) a történelem minél teljesebb rekonstruálása. D. P. Kunene tanulmányában (1976) Mofolo és Dhlomo művének összevetése során jól kimutatja a kétféle írói szándékot. B. K. Vilakazi költeményeiben (1935) az izibongó stílusában, de már vérbeli személyes lírai hangon elevenedik meg a nagy király. A költő számára Shaka Caesarhoz vagy Nagy Károlyhoz hasonlóan olyan történelmi alak, aki a zulu egység szimbóluma, és akinek tetteit megítélendő a morális megfontolások nem helyénvalóak.

Az 1912-ben Fokföldön (Kimberley-ben) született Frank Templeton Prince, aki 1931-ben elhagyta Dél-Afrikát, és utóbb mint kitűnő Milton szakértő a Southamptoni Egyetem professzora lett, 1934-ben elbeszélő költeményt írt *Chakaról*, amelyet többszöri javítás után 1938-ban megjelent verseskötetében tett közzé. A mű lényegében az afrikai költők számára idegen európai irodalmi örökségnek számító pszichomachikus ellentétpár – erények és bűnök, test és lélek stb. közötti harc – összeötvözése a Shaka-témával. Az ötrészes drámai monológ, amely szabadvers formában íródott, természetesen a költő gyermekkori dél-afrikai „tapasztalataiból” is merít.

L. L. J. Mncwango színműve (1959) tulajdonképpen szerelmi történet, a főszereplők egy helyi főnök elől menekülve – aki a fiú törvényes menyasszonyát erőszakkal szeretné feleségévé tenni – válnak Shaka alattvalóivá, és rajzolódik elénk az államalapító zulu főnök korának világa. E. Zondi drámájában (1960) viszont felerősödik a Shaka-korszak mint történelmi modell alapvető kérdőjele: hová vezetnek a vég nélküli háborúk és kegyetlenkedések. Shaka apai nagynénje Dingane-hoz szólva a zulu nemzet elkeseredettségét és kiszolgáltatottságát fogalmazza meg.

Thomas Mofolo regényének hatására született Leopold Sédar Senghor drámai költeménye a zulu királyról (1956). A negritude nagy alakja művében a 17. századi francia klasszikus drámaszerzők modorát, szemléletmódját éleszti fel. Th. Melone erőteljesen hangsúlyozza – Shaka helyzetével összefüggésben – Racine

1. U--Sishak' akasishayek (1),

2. U--Nogum' ehleg (1) kaMenzil,

3. I--lemb' eleq' amany' analembe ngokukhali--pha.

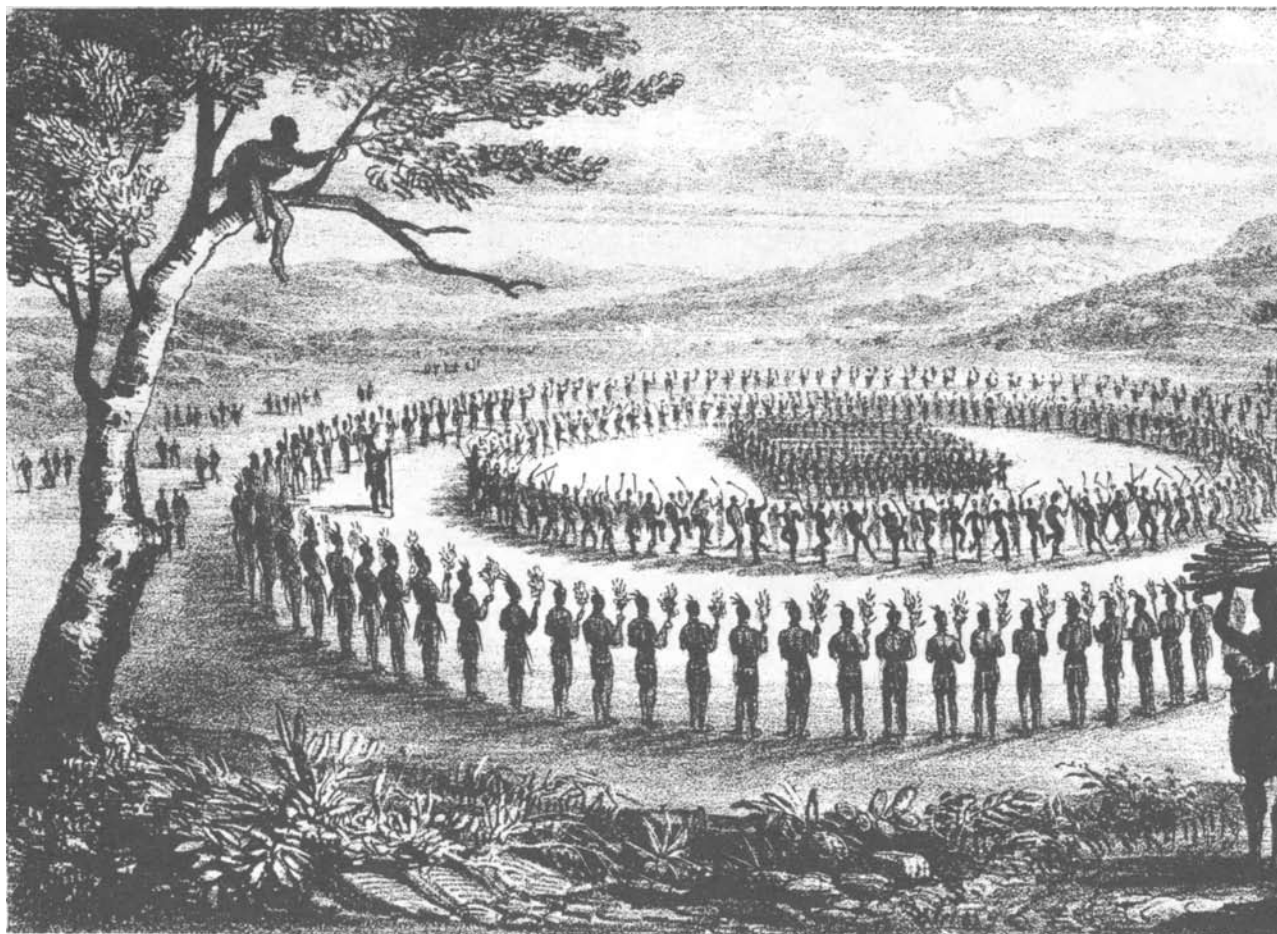
4. U--Shaka ngiyesab' ukuthi nguShak (a),

5. U--Shaka kwakuyinkosi yaseMashobe--ni.

A Shaka király személyét felelevenítő izibongo egy részlete a David Rycroft által irányított zenei átírásban (a felső sorok lejegyzése az előadászerűen recitált változattól való: J. Mgadi munkája, míg az alsó sorok, ellenőrzésül, a beszédszerűen elmondott dicsőítő hanglejtését ábrázolják, ez S. Ngcobo munkája), forrás: David K. Rycroft: *Zulu Melodic and Non-Melodic Vocal Styles*, in: Andrew Tracey szerk.: *Papers presented at the Fifth Symposium of Ethnomusicology, Faculty of Music, University of Cape Town, aug. 30th – Sept. 1st, 1984, 1985, Grahamstown, 13-28. old., a kottakép: 24. old.*

Andromaque című darabjából Hermione figuráját. Érdekes párhuzam adódik a kórus alkalmazása tekintetében. Míg Racine a görög dráma, Senghor az afrikai rítusok „kórusait” igyekszik a mű élő szövetébe beépíteni. De Corneille és Racine témáinak másféle visszhangjára is rábukkantak a kritikusok: Corneille *Horace* c. drámájában a főszereplő a szeretetet feláldozza a dicsőségért, kegyetlenül meggyilkolja hűgát, Camille-t. Shaka viszont szerelmét, Nolvát öli meg, hogy senki se akadályozhassa birodalomépítési terveiben. Senghor mindemellett Shaka alakját teljesen átformálja: Mofolo örült tiranizmussal áthatott katonai géniuszát a Negritude szimbólumává, egyfajta fekete Krisztussá változtatja át. Sajátos már a mű indítása is. Három hang: Shaka, egy fehér ember a tengerentúlról és a varázslódoktor Issanoussi szól meg benne. Fekete sors, körülmények és gondolkodás, a modern történelem és egy Senghor emberi figuráját idéző önéletrajzi elem – a költő-politikus megjelenítése a zulu királyban – fonódik egybe a verses drámában.

Senghor vallásosságát és humanizmusát jelzi a mű záró optimizmusa, amelyben a zulu király, a Halál Völgyének költőjéből a Gyermekkirályság költője lesz. A szörnyű bivaly, oroszlán vagy

elefánt atlétaként, táncosként és szeretőként lép elénk. A Noli-vához intézett szerelmi himnusz jószágot és testvériséget hirdet. Shaka pedig a jövő nagy generációk reményét keltő napjává magasodik fel. A haldokló hős nem hiába áldozta fel életét. A négritude apostolának a színművében a zulu király alakja összafrikai szimbólummá válik.

1960-tól kezdődően egész sor újabb zulu, angol és francia nyelvű dráma, színmű kelti életre a dél-bantu nép császárrá lett törzsfőnökét. F. M. Mulikita, a tanárból politikussá lett egykori zambiai energiaügyi miniszter elsősorban E. D. Ritter életrajzából (1955) merített anyagot darabja (1967) megírásához. A zulu királyról szóló legjobb életrajzi műből, amelynek egyik fő forrása a zuluk között felnevelkedett Ritter jeles informátora, Sigananda Cube főnök (1810–1906), Shakának fiatal fiúként „testőre”. Mulikita színművének mintája Shakespeare *Julius Caesarja*, azonban az epikai fogantatás (hiányzó központi cselekményszöveg, Shaka az egyetlen több jelenetben is felbukkanó szereplő stb.) nem teszi lehetővé a drámai kibontakozást.

A Maliban született orvosdoktor és irodalmár, Seydou Badian Kouyaté Shaka-adaptációja (1961) viszont a szocialista filozófia propagandája, még ha benne eredeti drámai érzék megnyilvánul-

ásait is tapasztaljuk. A szerző a neokolonializmustól mentes, gazdaságilag, politikailag független Afrika ideáját akasztja rá a zulu nemzetalkotás 19. századi „story-jára”.

Az előzőeknél jelentékenyebb drámai alkotóerőt mutat fel a guineai C. Nénékhely-Camara darabja (1970), amely ugyan ismét Mofolo regényén alapul, azonban a szerző Shakát mint afrikai politikai vezetőt állítja a középpontba, Issanosí, a varázsló pedig az igazság bajnokává, a zulu nép dicsőséges jövőjének látókává magasodik fel. A mű végén Shaka nem hal meg: politikai hatalmát a nép jobbítására felhasználó uralkodóként jelenik meg előttünk.

A jeles guineai történész és író, Djibril Tamsir Niane, a Sun-gyata eposz közreadója sem térhetett ki a Shaka-témában rejlő Afrika-szimbólum hatása elől. Színműve (1971) Senghor drámai költeményéhez hasonlóan Corneille beható ismeretének nyomait mutatja, jóllehet a klasszikus francia drámaíró alexandrinusai helyett Niane egyszerű és olykor száraz „történeti” prózát alkalmaz darabjában. A. A. Ká alkotásában (1972), amelyben Shaka mint az állam költő-elnöke (lásd Senghor) jelenik meg, tudatos szerzői törekvés, hogy a zulu törzsfőnök figurájából a társadalmi reformer, a forradalmár bújjék elő.

Nagy harci tánc Embellybelli-ben.
(D. K. Rycroft and A. B. Ngcobo:
*The Praises of Dingana. Izibongo
zikaDingana, 1988, Durban*
– Pietermaritzburg, Killie Campbell
Africana Library – University of
Natal Press, 5. old.)

A togói S. A. Zinsou is színművében (1975) az afrikai politikai vezető egyéniség modeljét igyekszik megteremteni. A francia nyelvű drámai próbálkozások sorában – amelyekben egyképpen megfigyelhető a nyilvánvaló szerzői szándék: a zulu történelmi valóság romantikus afrikai ideálképpé való átforgatásának igénye – kétségkívül csak a kongói költő, Thsicaya U Tam'si drámája (1977) esetében beszélhetünk az Erzsébet kori drámaalkotás mintá megvalósulásáról. A szerző ezt a cselekményszöveget sűrűségével, a személyiségjegyek erőteljes kidomborításával és ütköztetésével, a szereplők sokirányú „mozgatásával” éri el. Shaka figurájába természetesen ő is az olyannyira remélt nagytehetségű afrikai politikai vezető vonásait, a nagy reformert álmódja bele, aki a százfelé szabdaltnak etnikai mozaikokból álló államot képes alkotni. Ennek jegyében módosítja a Mofolo által sugallt cselekménymagot. A színmű különös értéke, hogy benne Shaka nem válik „egydimenziós” drámai figurává, jellemében, cselekedeteiben világosan tükröződnek a forradalmi korszakokat jellemző feszültségek és ellentmondások.

Néhány újabb regény születésével is számot kell vetnünk. N. McMenemy, akit kisgyermekkorától hatalmában tartott a zulu élet varázsa, Ch. Achebe hatását mutató Shaka-történetet alkot: az 1824 és 1828 közötti időszakot regényesíti meg

(1973). Hozzá a zulu királlyal hosszabb időn át személyes kapcsolatban álló fehér utazó és kereskedő, Henry Francis Fynn néprajzi szempontból is hitelesnek tekintett naplója (kiadása: 1950) szolgált forrásul, bár az író érezhetően Mofolót is ismeri. Jóllehet a kritika stilisztikai egyenetlenségekről, a zulu kifejezések pontatlan és szervesen alkalmazásáról emlékezik meg, a mű jelentős elhithető erővel, szinte „belülről” ábrázolja a zuluk világát.

A zulu környezetben felnőtt afrikai professzor, P. J. Schoeman egykori barátainak, informátorainak elbeszéléseire hetven évén túl visszaemlékezve írja meg meleghangú regényét (1983): Phampatha/Nandi, a legendás anya köré szöve a cselekményt, aki Shaka számára talán az egyetlen valóban szeretett lénynek számított.

O. Mtshali költeménye (1971) lényegében egy prófécia, annak az időnek a megjövendölése, amikor a zulu földet már nem a fehérek uralják.

A szájhagyományozott izibongo és a nagy terjedelmű írott eposz sajátos ötvöze M. Kunene heroikus vállalkozása, a közel 20 ezer soros verses epikai mű, az *Emporer Shaka The Great* ('A nagy Shaka király', 1979), amelyben a szerző méltóan származásához (jeles főnöki énekmondók leszármazottja apai és anyai részről is) a zulu dicsőítőénekekből és a szájhagyományozott forrásokból kihámozható Shaka-történetet tárja elénk kétségkívül nagy költői erővel. Kunene művének (világirodalmi értékeit majd a jövő nemzeti irodalomkritikája hivatott feltárni. Mindemellett tény, a nagylegzetű alkotás erőteljesen műköltészeti jellege abból is kitűnik, hogy benne – összefüggésben az előbbiekből feltárt írott irodalmi törekvésekkel és eltérően a szájhagyományok sugallta történelmi valóságtól – nem a semmilyen kegyetlenségtől vissza nem rettenő napóleoni hódító hadvezér, hanem a nemzetépítő államférfi alakja bontakozik ki (néhány kritikusa Shaka közismert kegyetlenségének „kilúgozását” veti a költő szemére). A műeosz jelenlétét jelzi az is, hogy a szerző ugyan műveit „zuluból fordítva” teszi közzé, a zulu nyelvű eredeti szöveg létezéséről mindeddig nincs tudomásunk.

A Shaka-téma népszerűségét mutatják jeles afrikai szerzők különféle célú és formájú allúziói (utalásai) is. A teljességre törekvés nélkül említjük pl. a 20. század első felének ismert dél-afrikai modernista költőjét, I. R. D. (Roy) Campbell-t, aki nevezetes szürrealista jellegű „vers-ömlésében” (1924) felidézi többek között Shaka figuráját. De megjelenik a zulu király S. Diop szenegáli vagy F. J. Tenreiro São Tome-i költő verseiben is. A. M. Sekese színmű formájában megírt satirikus meséjében (1928), az egyik rövid példázatjellegű epizódban előkerül egy minden népet maga alá gyűrő király, aki a végén saját népének is gyilkosává válik. Wole Soyinka *Az erdő tánca* (1963, magyarul: 1978) c. színművében a Shaka név említése egyrészt a régi afrikai birodalmak dicsőségének felelevenítését jelenti („A felhalmozódott

örökség – ez, amit ünneplünk. Malit, Chakát, Szongáit, Dicsőséget, Birodalmakat.”) Másrészt azt, hogy e legendák nem többek napjainkra, mint a múlt immár semmire sem való kísértetei.

Jelentékenyebb formában jelenik meg a Shaka-problematika Peter Abrahams dél-afrikai író negyedik regényében (*Wild Conquest* 'Vad hódítás', 1951), amely a búrok 1830-as nagy északra vonulásának történetét tárja elénk. S bár a zulu király ekkor már halott, számtalan utalás történik cselekedeteire, hódításaira. Mi több, Shaka és a Lesothot megalapító Moshoeshoe politikai vezetés módjának ellentétbe állításából világosan kirajzolódik az író történelmi-politikai ítélete, illetve morális válaszlátása.

(Csak zárójelben említjük, hogy Shaka életéről és tetteiről Dél-Arikában készült egy négyszer egy órás televíziós filmdorozat, amely azonban sajnos Magyarországra nem jutott el. Így csak a kritikai visszhangot ismerjük, amely arról ad számot, hogy a zulu király figurájának bemutatásában egyoldalúan dominál a kegyetlen és a hatalmával sokszor visszaélő, az értelmetlen gyilkolásba elmerülő zsarnok megjelenítése.)

A zulu történelem eme napjainkban is vitákat kiváltó alakja, amelybe talán nem a napoleoni mintát, hanem sokkal inkább a Nagy Sándor-féle hódító háborúk törzsi kultúrára valló mozzanatokkal is terhelt modeljét kellene beelátnunk, persze továbbra is ihlető forrásul szolgál az immár sokközpontú és soknyelvű afrikai irodalmi élet, egyszóval az afrikai irodalmak számára. Pályafutásának megismerését, történelmi szerepét azonban mindmáig elsősorban a rendelkezésre álló korabeli híradások, a szájhagyományokban megmaradt emlékek, a közösségi történelmi emlékezet ezernyi mozaikja, és persze a természetesen sokrétű és alapos magyarázatokra szoruló dicsérőének, Shaka izibongója teszi lehetővé. ☀

VÉGJEGYZETEK

- ¹ Az afrikai énekes mese anyag rendkívül gazdag, lásd még: Grimm 1989, Calvino 1956, továbbá: Meletyinszkij 1971.
- ² Biernaczky 2008, Scheub 1985, a panegirikusz címszó: VilLex., 10. köt., 1986, 94-96. old.
- ³ Cope 1968, Damane-Sanders 1974, Hodza – Fortune 1979, Morris 1964, Shack – Marcos 1974, Schapera 1965 stb.
- ⁴ Opland 1983.
- ⁵ Görög-Karády 1981, 1992, Dieterlen 1982.
- ⁶ Jungraithmayr 1981.
- ⁷ Valamennyi műfaji szócikket lásd a VilLex-ben.
- ⁸ Finnegan 1970.
- ⁹ Lásd: VilLex, 10. köt., továbbá: Klaniczay 1982.
- ¹⁰ Abimbola 1975, 1976, 1977/A, 1977/B, Bascom 1969, 1980.
- ¹¹ VilLex, továbbá Scheub 1985
- ¹² Keszthelyi 1963, Simor 1972, Tornai 1977.
- ¹³ Gleason 1980.
- ¹⁴ M. Kunene 1981.

¹⁵ Lásd: VilLex, 2. köt., 1972, 859-860. old.

¹⁶ Abimbola 1977/B.

¹⁷ Finnegan 1970, 111-146, 475-477, 482-517. old.

¹⁸ Finnegan 1970, 108-110. old.

¹⁹ Johnson 1980.

²⁰ Knappert 1967, továbbá Scheub 1985.

²¹ Olderogge 1972.

²² Biebuyck 1976.

²³ Barber 1991, 25. old. és ssk.

²⁴ Scheub 1985.

²⁶ Mufuta 1968, Faik-Nzuyi Madiya 1974, N'sogo 1997.

²⁷ Bryant 1929, Grant 1927-1929, Nkabinde 1976, Rycroft 1962, 1988, Cope 1968.

²⁹ Cope 1968, 33. old.

³⁰ Stuart írásos hagyatékának nagymennyiségű dokumentumát közzétették, de a kiadványokból éppen a szöveglejegyzések hiányának: Webb – Wright 1976, 1979, 1982, 1986.

³¹ Cope 1968.

* A függelékben közreadott példa, Shaka dicsérőjének magyar nyelvű szövege a T. Cope kötetében (1968) közreadott szöveg (illetve annak angol fordítása) alapján készült (89-117. old.), bár e dicsérő ének más változatai is ismertek. A jegyzetek is (néhány apró kiegészítéstől eltekintve, mint pl. a ngoma tánc magyarázata stb.), amelyeket a könnyedség kedvéért majd minden strófa vagy verssor után dőlt betűvel közlünk, Cope gazdagon megadott értelmező sorain alapul. A választott közlésforma oka pontosan az, amiről a tanulmányban hosszasan szoltunk, vagyis az afrikai dicsérő ének erőteljesen alluzív stílusa következtében folyamatosan, lépésről lépésre magyarázatot igényel. A közlésmóddal kapcsolatos formai megjegyzés: az álló szedésű szövegrészek beugrasztott sorai a strófák, szakaszok kezdetét jelzik (ezek létrejöttével T. Cope egyébként kötetében hosszasan foglalkozik), az egyes sorok értelmezésére szolgáló lapalji jegyzeteket (itt-ott apró kiegészítésekkel) mi a könnyebb követhetőség érdekében dőlt betűvel és nagyobb beugratással sorról sorra behelyeztük a szövegközlés folyamába.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABÍMBÓLÁ, 'WANDE

- 1975 Sixteen Great Poems of Ifá, Paris, UNESCO, X + 468 old.
1976 IFA. An Exposition of Ifa Literary Corpus, Ibadan, Oxford University Press, Nigeria, IX + 256 old.
1977 Ifa Divination Poetry, New York, NOK Publishers, X + 170 old.
1977 The Ifa Divination System, Nigeria Magazine, 1977, No. 122-123, 35-76. old.

BABALOLA, S. ADEBOYE

- 1966 The Content and Form of Yoruba Ijala, Oxford, Clarendon Press, 395 old. (Oxford Library of African Literature)

BADIAN KOUYATÉ, SEYDOU

- 1961 La mort du Chaka, pièce en cinq tableaux; Paris, Présence Africaine.

- BARBER, KARIN
1991 I Could Speak Tomorrow. Oríkè, Women and the Past in a Yoruba Town, London, Edinborough University Press, XI + 354 old.
- BASCOM, WILLIAM
1969 Ifa Divination. Communication Between Gods and Men in West Africa, Bloomington, Indiana University Press, XII + 575 old.
1980 Sixteen Cowries. Yoruba Divination from Africa to the New World, Bloomington – London, Indiana University Press, 790 old.
- BIEBUYCK, DANIEL P.
1976 The African Heroic Epic, Journal of the Folklore Institute (Bloomington, IN), 13, 5-36. old. (Új kiadása bővített bibliográfiával, in: OINAS, Felix ed.: Heroic Epic and Saga: An Introduction to the World's Great Folk Epics, Bloomington, Indiana University Press, 1987, 336-367. old.)
- BIERNACZKY SZILÁRD
1983 (1984) Aaron C.Hodza – George Fortune: Shona Praise Poetry, Afrikanisztikai Hírek, II, 4, március, II, 2-22. old.
1984 On African Oral Literature Genres, The IAOLA Newsletter – Bulletin de l'AILOA, Vol. 1, 10-20. old. (kéziratban)
1986 Az Ifá-jóslás költészete, Helikon, No. 3-4, 493-499. old.
1991 Szoto irodalom, 13 old., kézirat (eredetileg a VilLex számára).
1991 Shaka dicsérője, 14 old., kézirat (eredetileg a VilLex számára).
1995 Az afrikai eposz típusana, kandidátusi értekezés tézisei, Budapest, 11 old.
1996 Az afrikai eposz típusana, kandidátusi értekezés, Budapest, TMB, 268 old.
2008 Sona dicsérő költészet, Afrikakutatás 2005–2006, 46 old. (sajtó alatt)
- BRYANT, A. T.
1929 *Olden Times in Zululand and Natal containing Earlier Political History of the Eastern Nguni Clans*, London, Longmans, Green & Co, XXI + 710 old. (reprinted: Cape Town, Struik, 1963).
- BURNESS, D.
1976 Shaka King of Zulus in African Literature, Washington, Three Continents Press, 192 old.
- CALVINO, ITALO
1956⁵ Fiabe italiane, raccolte dalla tradizione popolare durante gli ultimi cento anni e trascritte in lingua da vari dialetti da: --, Torino, Einaudi, 892 old.
- COPE, A. TREVOR ED.
1968 Izipongo Zulu Praise-Poems, Collected by James Stuart, translated by Daniel Malcolm, Oxford, Clarendon Press, 230 old. (Oxford Library of African Literature)
- DAMANE, M. – SANDERS, P. B.
1974 Lithoko: Sotho Praise-Poems, Oxford, Clarendon Press, 289 old. (Oxford Library of African Literature).
- DHLOMO, R. R. R.
1983 Ushaka, Pietermaritzburg, s. d.
- DIETERLEN, GERMAINE
1982 Le titre d'honneur des Arou (Dogon, Mali), Paris, Société des Africanistes, 215 old.
- DUBE, J. L.
1932 uJege Insila ka Tshaka ('Jege, Shaka testőre'), Marianhill, Mission Press (angolul: Jege, the Bodyservant of Tshaka, Lovedale, Lovadela Press, 1951)
- GOUAT, J.-N.
1983 Shaka Zulu dans la littérature africaine: mythe et réalité, Thèse de Doctorat de Troisième Cycle, Paris, Université de Paris XII, 308 old.
- FAIK-NZUJI MADIYA, CLÉMENTINE
1974 Kasala. Chant héroïque luba, Lubumbashi, Presses Universitaires du Zaïre, 252 old.
- FINNEGAN, RUTH
1970 Oral Literature in Africa, Oxford, Clarendon, 558 old. (Oxford Library of African Literature).
- FUZE, M. M.
1922 Abantu abamnyama lapa bavela ngakoma, Pietermaritzburg, s. d.
- FYNN, H. F.
1950 The diary of Henry Francis Fynn, ed. by STUART, J. and MALCOLM, D. Pietermaritzburg, Shuter and Shooter.
- GLEASON, JUDITH
1980 *Leaf and Bone*, African Praise Poems. An Anthology with Commentary, New York, The Viking Press, 220 old.
- GÖRÖG-KARÁDY, VERONIKA
1981 Littérature orale d'Afrique Noire. Bibliographie analytique, Paris, Éditions G.-P. Maisonneuve et Larose, 394 old.
1992 Bibliographie annotée. Littérature orale d'Afrique Noire, Paris, Conseil International de la Langue Française, 367 old.
- GRANT, E. W.
1927–1929 The Izipongo of the Zulu Chiefs, Bantu Studies (Johannesburg), 3, 205-244. old.
- GRIMM, WILHELM ÉS JACOB
1989 Gyermek- és családi mesék, ford. és az utószót írta: Adamik Lajos és Márton László, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 680. old.
- GROUT, LEWIS
1859 The isiZulu: A Grammar of the Zulu Language, Pietermaritzburg.
- HODZA, AARON C. – FORTUNE, GEORGE
1979 Shona Praise Poetry, Oxford, Clarendon, 401 old.
- JUNGRAITHMAYR, HERRMANN
1981 Gedächtniskultur und Schriftlichkeit in Afrika, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 7-25 old. (Sitzungsberichte

- der Wiss. Geseschaft, J. W. Goethe-Universität, Frankfurt, XVII, 5)
- JOHNSON, JOHN WILLIAM
1980 Yes, Virginia, There is an Epic in Africa, *Research in African Literatures* (Austin, TX), 11, 3, 308-326. old.
- KA, A. A.
1972 Les Amazoulous, tragédie négro-africaine inspirée du roman 'Chaka' de Thomas Mofolo, in: *Théâtre, Paris, Présence Africaine*.
- KESZTHELYI, TIBOR
1963 Yoruba népdalok, *Jelenkor* (Pécs), 12, 1142-1144. old.
- KLANICZAY TIBOR
1982 A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században, *ItK* (Budapest), 135-149. old.
- KNAPPERT, JAN
1967 The Epic in Africa, *Journal of the Folklore Institute* (Bloomington, Indiana), 4, 2-3, 171-190. old.
- KUNENE, DANIEL P.
1967 The Works of Thomas Mofolo. Summaries and Critiques, California, African Studies Centre – University of California, 28 old.
1971 Heroic Poetry of the Basotho, Oxford, Clarendon, 203 old. (Oxford Library of African Literature).
1976 Shaka in the Literature in South Africa, in: D. BURNES: *Shaka King of Zulus in African Literature*, 165-192. old.
- KUNENE, MAZISI
1981 Emperor Shaka the Great, London, Heinemann, 438 old.
- McMENEMY, N.
1973 *Assegai* (regény), New York, Saturday Review Press.
- MELETYINSZKIJ, JE. M.
1971 Az epikus költészet (Národnűj eposz), in: *Folkloristica* 1, Budapest, 13-104. old. (eredetileg in: *Tyeorijá literaturü, Moszkva, Nauka*, 1964, 50-96. old.)
- MOFOLO, THOMAS
1925 *Shaka* (regény), Morija, Morija Press (angolul: ford. F. H. Dutton, Oxford, Oxford University Press, 1931, új kiadás: 1967, illetve ford. D. P. Kunene, London, Heinemann, 1981)
- MNCWANGO, L. L. J.
1959 *Nganzeni* ('Mit tegyek'), dráma, Pietermaritzburg, Shuter and Shooter.
- MORRIS, H. F. R.
1964 The Heroic Recitations of the Bahima of Ankole, Oxford, Clarendon, 143 old. (Oxford Library of African Literature).
- MTSHALI, O. M.
1971 The Birth of Shaka (költ.), in: *Sounds of a Cowhide Drum*, New York, The Third Press (magyarul: Saka születése, in: *Hárs Ernő – Keszthelyi Tibor szerk.: Fekete lángok*, II. köt., 1989, Budapest, Európa 33-34. old.)
- MUFUTA, PATRICE
1968 *Le chant kasálá des Luba*, Paris, Julliard, 293 old. (Classiques africains, 8).
- MULIKITA, F. M.
1967 *Shaka Zulu*, színmű, Lusaka, Longmans of Zambia.
- NÉNÉKHALY-CAMARA, C.
1970 *Amazoulou*, pièce en trois tableaux, Honfleur, J. P Oswald.
- NGUBANE, JORDAN K.
1951 An Examination of Zulu Tribal Poetry, *Native (Bantu) Teachers' Journal* (Natal), October, 3-6. old.
- NIANE, DJIBRIL TAMSIR
1971 *Chaka*, pièce en deux tableaux, Honfleur, J. P Oswald.
- NKABINDE, A. C.
1976 *Zulu Prose and Praises: In Defence of a Living Tradition*, Kwa Dlangezwa, University of Zululand Press, 23 old.
- N'SOKO SWA-KABAMBA, JOSEPH
1997 *La panegyrique mbiímbi. Étude d'un genre littéraire poétique oral yaka* (République Démocratique du Congo), Leiden, Research School CNWS, 336 old.
- NYEMBEZI, C. L. SIBISUSO
1948 The Historical Background to the Izibongo of the Zulu Military Age, *African Studies* (Johannesburg), VII., pp 110-125, 157-174.
1958 *Izibongo zamakhosi*, Pietermaritzburg, Shuter and Shooter.
- OLDEROGGE, D. A.
1972 *Ob izuchenii eposa narodow Afriki*, *Africana* (Moszkva), IX., 1-15. old.
- OPLAND, JEFF
1983 *Xhosa Oral Poetry: Aspects of a Black South African Tradition*, Cambridge – New York, Cambridge University Press, XII + 303 old. (Johannesburg, Raven Press 1984).
- PRINCE, F. T.
1938 *Chaka*, in: *Poems*, London, Faber and Faber.
- RITTER, E. A.
1859 *Shaka Zulu*, London, Longmans, Green and Co.
- RYCROFT, DAVID K.
1960 *Melodic Features in Zulu Eulogistic Recitation*, *African Languages Studies* (London), 1, 60-78. old.
1962 *Zulu and Xhosa Praise Poetry and Song*, *African Music* (Grahamstown), 3, 1, 79-85. old.
1974 *Zulu Izibongo. A Survey of Documentary Sources*, *African Language Studies* (London), 15, 55-80. old
1980 The Question of Metre in Southern African Praise Poetry (in: J. P. Wentzel szerk.: *Third African Languages Congress of UNISA*, 1980, 289-312. old.
1982/A *Speech-Tone and Melody in Southern African Music*, in: MALAN, Joseph P. ed.: *South African Music Encyclopedia*, 2. kötet, Cape Town, Oxford University Press, 301-314. old.

Fotó: Tomsits Abigél

- 1982/B The Music of the Zulu and Swazi, in: MALAN, Jacques P. ed.: South African Music Encyclopedia, 2. kötet, Cape Town, Oxford University Press, 314-344. old.
- RYCROFT, DAVID K. – NGCOBO, A. B. EDS.
1988 The praises of Dingana. Izibongo zikadingana, Pietermaritzburg – Durban, University of Natal Press – Killie Cambell Africana Library, 272 old.
- SAMUELSON, R. C.
1929 Long, long ago, Durban, Knox Printing.
- SCHAPER, ISAAC
1965 Praise-Poems of Tswana Chiefs, Oxford, Clarendon Press, 255 old. (Oxford Library of African Literature).
- SCHEUB, HAROLD
1985 A Review of African Oral Traditions and Literature, African Studies Review (Los Angeles), 28, 2-3, 1-72. old.
- SCHOEMAN, P. J.
1983 Phampatha The Beloved Of King Shaka (regény), Cape Town, H. Timmins, 221 old.
- SENGHOR, L. S.
1956 Chaka, poème dramatique à plusieurs voix, Éthiopiennes (Dakar) (később in: Poèmes, Paris, Éditions du Seuil, 1964, angolul: in: Selected Poems, New York, Atheneum, 1969)
- SHACK, WILLIAM A. – MARCOS, HABTE-MARIAM
1974 Gods and Heroes. Oral traditions of the Gurage of Ethiopia, Oxford, Oxford University Press, 158 old. (Oxford Library of African Literature).
- SIMOR, ANDRÁS
1972 Néger kiáltás, Budapest, Móra, 301 old. (Csaka király harci dalai, 160-161. old.)
- SOYINKA, WOLE
1960 A Dance of the Forests (Az erdő tánca), magyarul: in: Drámák, Budapest, 1978, Góncz Árpád ford.
- STUART, JAMES
1923 uThulasizwe, London, Longmans
1824 uBaxoxele, London, Longmans.
1924 uHlangakhula, London, Longmans.
1925 uKhulumethule, London, Longmans.
1926 uVusezakithi, London, Longmans.
- TORNAL, JÓZSEF
1977 Afrika, in: Boldog látomások. A világ törzsi költészete, Budapest, Európa, 223-253. old.
- U TAM'SI, TCHICAYA
1976 Le Zulu, Avignon (új kiadás: Paris, Nubia, 1977).
- VILAKAZI, B. W.
1935 Ushaka Ka-Senzangakhona ('Shaka, Senzangakhona fia'); Phezu Kwethuna LikaShaka ('Shaka sírja') (költ.), in: Inkondlo KaZulu, Johannesburg (angolul: in: Zulu Horizons, Cape Town, H. Timmins, 1962).
- WEBB, C. DE B. – WRIGHT, J. ED. AND TRANS.
1976-1979-1982-1986 The James Stuart Archive of Recorded Oral Evidence Relating to the History of the Zulu and Neighbouring Peoples, Vol. 1, 2, 3, 4, Pietermaritzburg – Durban, University of Natal Press – Killie Cambell Africana Library.
- ZINSOU, S. A.
1975 On joue la comédie (színmű), Paris, Radio France Internationale
- ZONDI, E.
1960 Ukufa kuku Shaka ('Shaka halála'), dráma, Johannesburg, Witwatersrand University Press.

Shaka dicsérője*

Dlungwana, Ndaba fia!

Dlungwana – dicsérőnév, értelme: a Megdühödött, a Vérengző Valaki. Ndaba a zulu király egyik nevezetes őse.

A Mbelebele ezred Vérengzője,
Aki tombolt a tágas kraalok között,
Hajnalra a kunyhók fenekesül felforgatva álltak.

A Mbelebele katonai kraalnál több ezred is állomásozott egykor.

Ő, aki híres arról, ahogyan ül, Menzi fia, 5
Menzi, vagyis a Teremtő szó Shaka apjára, Senzangakhona-ra utal.

Ő, aki üt, de akit soha nem ütnek meg, nem úgy, mint a vizet,
A vízre rá lehet ütni, nincs reakciója, nem így Shaka esetében.

Balta, amely élességben túlszaz a többi baltán,
Shaka, félek kimondani, hogy ő Shaka,
Shaka, ő, a Mashobák főnöke.

A Mthethwa törzs kraaljainak egyikéről van szó, ahol Shaka vélhetően már kiemelkedő személyiséggé vált.

Ő, aki a süvítő fűtyszó, az Oroszlán; 10
Ő, aki felfegyverkezett az erdőben, aki olyan, mint egy örült,
Az örült, aki teljesen rálát az emberekre.

Utalás egy esetre, amikor Shaka fiatalon szembekerült egy olyan örült férfivel, akit később megölt, mert terrorizálni akarta a környéket.

Ő, aki fáradtan vánszorgott a síkságon Mfene-be tartva,
Senzangakhona Telhetetlen Valakije,
Lándzsa, amelynek még a nyele is vörös. 15

Az oly nagy szúrás miatt. Shaka már akkor próbára tette bátorságát, amikor fiatalemberként Dingiswayo seregéhez csatlakozott.

A bőkezű, összemérték ők az ezredeket,
Noju és Ngqengenyé mérte azokat össze,
Előbbi Zwide, Shaka egyik nagy ellenfelének tanácsnoka,
akit Shaka rávett, hogy elhagyja főnökét, utóbbi a zulu király egyik tábornoka.

Az egyik Ntombazi-hoz tartozott, a másik Nandi-hoz.
Előbbi Zwide anyja, utóbbi Shakáé.

Ő (Shaka) hozta elő a vörös bozontú valakit,
Nandi fehér embere (Shaka) hozta elő. 20

Vagyis: a Nanditól származó fehér valaki, Shaka hozta elő a Ntombazitól származó vörös valakit, Zwide-t, azt Zuluföldre csalta, és ott végül legyőzte.

Elhívták őt Mthandeni-be, megvetvén őt,
A Qwabe klán főnöki kraaljáról van szó.

Így szóltak: „Nem versenyezhetünk táncban a vidékről jött
Ntungwával”,

Alternatív fordítás: 'a Mashobeni kraal főnöke', amely a Mthethwa kraalok egyike volt, és ahol talán Shaka már kiemelkedő személyiséggé vált.

Habár indult, hogy megsemmisítse Phakathwayot a visszavágón.
A Qwabe-k főnöke egy tánc során megsértette Shakát,
ezért a zuluk királya később megölte őt.

A beleegyezés kicsi állata száll, mint egy zászló,
Miért egyezett bele a Vérengző Valaki? 25
Miért fogadta el Godolozí-t,

Phakathwayo fiúutód nélkül halt meg, testvérei vetélkedtek az utódlásért, Nqeto a nép nagyobb részével Natalba települt át, a maradék csoport főnöke Godolozí lett.

Azt gondolván, hogy ezen az oldalon áll Nandi helyén,
Miután messze volt a kicsiny Ntombazi házhelyétől?
E szakasz azt sugallja, hogy Shaka kedvelte Godolozí-t,
jóllehet az inkább Zwide-t, Ntombazi fiát kedvelte, mint Shakát, Nandi fiát.

A nap, amely más helyeket homályosított el a sugaraival,
Jelenleg Mthandeni helyét homályosította el. 30
Phakathwayo főnöki kraalja.

Két szó van, amiért hálás vagyok,
Hálás vagyok Mpandaba és Ndungenkomo szavaiért,
A Qwabe klán két kiemelkedő embere.
Azt mondom: „A gyöngyök zsinórja nem illik a nyakhoz”;
A csekélység, amit Shaka remélt, hogy megkap Phakathwayo-tól, a zulu táncfalókkal kapcsolatban. A szókép egy zulu közmondást is magába foglal, vagyis 'az említett dolog nem alkalmas'.

Kérlek, érdeklődj a Zinkondeni embereknél,
Azt mondták, hogy Őt, akinek útját állják, leszúrhatják
Hlokohloko-nál, 35

A Qwabe klán tagjai (Zinkondeni népe) azt tervezték, hogy a Phakathwayo kraalja fölötti magasságokon törbe csalják Skakát, de elhibázták a dolgot.

Az aludtjej szétvált, és az edény eltörtött.
Zulu közmondás: Itt a vége az ügynek. Vagyis a Qwabe epizód lezárult.

Nomgabhi asszonyainak tréfája,
Shaka apja, Senzangakhona egyik kraaljáról van szó.

Tréfálkoztak, ahogy ültek a védett helyen,
Mondván, hogy Shaka nem fog uralkodni, nem lesz belőle főnök,
Habár ez volt az az év, amelynek során Shaka virágba szökkent. 40

Ez a szakasz a szerkesztő T. Cope szerint nem illik a kronológiai sorba. Vélhetően a Phakathwayo-epizódhoz tartozik. Hiszen ez a rész és még a következő szakasz első sora is megtalálható Plakathwayo dicsérő énekében is.

Az állat, amelyik bögött Mthonjaneni-nél,
Egy magasabb hegygerinc a Fehér Mfolozí völgy fölött.
És mindegyik törzs hallotta jajveszékését,

Hallotta a Yengweni kraaljától való Dunjwa,
Hallotta a Khali kraaljától való Mangcengeza.

A hosszú száraz fű tüze, Mjokwane fia, 45
Shaka apjának, Senzangakhonának a dicsérő neve.

A hosszú fű tüzének perzselő ereje,
Amely megégette a baglyokat a Dlebe dombon,
És végül a Mabelana-n lévők szintén megégetek.
*Két kisebb hegy Nhlazatshe közelében, amelyek alakja
hasonlít a női mellekre.*

Ő, aki átkelt Ndima-hoz és Mgovu-hoz,
Két fontos férfit, akiket Shaka megtámadott.

És a gyermeket kihordó asszonyok könnyen szültek; 50
Az újonnan ültetett termények, amiket még rövidre hagytak,
A mag, amit a kukoricaszáron hagytak,
Az öregasszonyok, akiket az elhagyott telkeken hagytak,
Az öregemberek, akiket a csapások mentén hagytak,
A fák gyökerei felnéztek az égre.

Ő, aki felért a Bhuzane hegység tetejére,
*Átkelt himállatok (marhák) hosszú során (átgázolva),
Elhagyta Mcombo-t, ahogy a marhák elmaradtak.*

Ő, akinek útjairól Dunjwa-tól érdeklődtek,
A Mthetwha klán egyik főnöke.

Habár ezekről Mbozane-t kellett volna megkérdezniük, 60
*Nomagaga egyik főemberéről van szó, Shaka a Natal felé
vezető úton meglepetésszerűen megtámadta csapatukat.*

Amint róla is, aki sietve Nomagaga-hoz indult,
Dlomo fia, a Dlamaini klán Khuze ágából.

Jött egy kakas, és megakadályozta őt. 80
*Amikor Shaka az úton közeledett, egy kakas kukorékolni
kezdett, a tervezett támadás nem sikerült meglepetéssze-
rűen, így Nomagaga elmenekült.*

Ő, aki mint a közelgő vihar, felragadta a gyermekeket,
Mert előle csak a felnőttek tudnak elmenekülni önerőből,
Egyedül Dunjwa-t lapította szét. 65
Lásd az 59. sort. Dunjwa lényegében elárulta Shakát.

Ő, aki ment, és alkalmi kunyhókat emelt Thukela-nál,
Egy hadjárat előkészítéseként a Thukela (Tugela) folyónál.

Ahol a leopárdot törbe csalták,
Legyőzte Khungwayo-t a Ngobizembe-k erejével.
Ngonbizembe Shaka egyik ezrede.

Ő, aki lassan ment előre az egyik hegygerinc mentén, és a
másikon tért vissza, 70

Megtámadva Bhoyiya-t, Mdakuda fiát;
Ndaba-nak nem állt szándékában odamenni,

Ő, aki elindult, hogy előhozza a Ngonyameni kraalból való
Macingwane-t.

*Ndaba: hivatkozás Shaka nevezetes ősére. Míg Macin-
gwane egy Chunu főnök, aki Zuluföldön, a Thaleni hegy
közelében települt meg.*

Ő, aki lassan ment előre egy hosszú hegygerinc mentén,
Átvágott a Tayi emberek csontjain,
A Nyuswa klán Malangani ágának főnöke, Thondolozsi apja
embereivel Shaka lánzsái előtt Macingwane-hoz akart
menekülni, de nagyjából út közben halálra fagytak.
A kik megfagytak útban a Ngonyameni-beli Macingwane-hoz. 75

Zihlandlo, Gewabe fiának népe és Mepho, Ngwane fiának
népe,

Mkhize főnöke, Shaka egyik kedvence, illetve Ngcolozsi
főnöke, aki behódolt Shakának, és így elkerülte a pusztulást.

Bíráltam őket, az ördögi tettekre készülöket,
Nem szóltak ők a királynak a gázlóról,

Hagyták, hogy a még mindig süppedő ingoványon keljen át,
55 Melyet legutóbb a Majola-k közül való Ntube tett szabaddá; 80

A Chunu klán egyik ága, amely Natalba menekült, nem
várva be Shaka támadását. Nagyrésztük azonban elsüllyedt
a folyó ingoványába, vagy megették őket a krokodilok.

Hagyták, hogy átkeljen, a vízilovakkal és krokodilokkal teli
helyen,

A vízilovak és a krokodilok szélesre tátották a szájukat.

Ő, aki lenézett Madungela felé,
Sihayo marháit visszatértek,

Mapholpa főnök fia, a Ngcobo törzs Nyuswa klánjából,
Mgabi nevű testvére elárulta őt, Shaka pedig letörölte a föld
színéről.

És akkor követték Mafongosi marháit, 85
Bofungane főnök fia, a Ngcobo törzs Ngongoma klánjából,
ugyancsak Shaka semmisítette meg őt.

Melyeket egy ideges személy fejt meg Maleva-ék területén.
Maleva az előbb említett Mafongosi nagypapja volt.

Ő, aki kőhalom volt Nkandla-nál,
Az erő és védelem szimbóluma.

Amely oltalmat nyújtott az elefántoknak rossz időben,
Amely oltalmazta a Buthelezi törzsből való Phungashe-t,

És Zihlandlo-t a Mkhize törzsből, 90
És az elefántok elfutottak arról a helyről.

Zihlandlo-t, aki behódolt, megoltalmazta Shaka, míg Phun-
gashe-t megölte.

Toll, amely leszállingózott a Nkandla másik oldalán,
amely mindig leszállingózott, és embereket pusztított el.

Ő, aki zihálva felmászott a Nomanganci hegy csúcsára,
Hogy ítéletet mondjon a Nyuswaék pörlekedésében, 95

Egy igen népes klán a Ngcobo törzsből, amelyik a Thukela
(Tugela) folyó mentén telepedett meg.

Semmi miatt nem pörlekedtek Nyuswaék-nál,
A ricinusolaj magokon pörlekedtek a lakatlan vidékeken,
Így szóltak: „Csak egy pillanat, várj a galambokra”,

Vagyis: őrizd azokat (a magokat) a galamboktól.
És Ő eljött, és mindkettőt megölte.
A vita Mapholopa két fia, Sihayo és Mgabi között zajlott az utódlás körül. Shaka Sihayo javára döntött, de később megölte őt a Mgabi kellette gyanú miatt.

Valakinek az üldözője, és szakadatlanul üldözi őt; 100
Szerettem, amikor elüldözte Zwide-t, Langa fiát,
A Ndwandwe csoport törzsfőnöke.
Elragadva őt onnan, ahol a nap felkel,
és elküldve őt oda, ahol a nap lenyugszik,
Ami Zwide-t illeti, összehúzta két kicsiny vállát,
Akkor történt ez, amikor az idősebbet felriasztotta a fiatalabb. 105
Zwide jóval idősebb volt mint Shaka.

Ádáz vad az emberek otthonában,
Vadállat, amely Dibandlela-ék gondjaira volt bízva.

Ő, aki későn öltözött fel, végül rárontottak,
Ő, aki (főnöki) díszait vízparton veszi magára,
Tárgyait elmossa majd a víz. 110
E dicsérőnevet Shaka nevelőapjától, Dingiswayo-tól örökölte: az öltözködésben való lassúság arra utal, hogy a főnöki hatalmat mindketten nehézségek árán örökölték, hiszen egyképpen el kellett üzniük testvéreiket. Shaka a bátyját vízparton szúrta le.

Nagy kópé, óvakodj az ellenségektől, nyár van,
A zuluk rendszeren csak nyáron háborúztak.
A fű magas, föléd fog kerekedni.

Bivaly, amely teljes díszben, lándzsával a kezében állt a Mzim vubu partján,
A legnagyobb folyó Pondo-földön, a St. John erődnél ömlik a tengerbe.

És a Pondo-k féltek leereszkedni hozzá.
Te, Gambushe és te, Faku, 115
Pondo törzsfőnökök.

Ne döfjétek le őt,
Ha ledöfitek őt,
Nem őt fogjátok ledöfni,
Akkor Phunga-t és Mageba-t fogjátok ledöfni,
Akkor a még meg nem született Ngqungqushu-t fogjátok ledöfni. 120

Előbbiek Shaka ősei, utóbbi Faku apja, de a dicsérő itt Faku fiára utal.

A támadó már régóta támadja őket,
Megtámadta Punghase-t a Buthelezi törzsből,
Megtámadta a Mthanda-i Sondoba-t, mialatt tanácskozott,
Megtámadta a Ngonyameni-i Macingwane-t,
Megtámadta Mangcengeza-t a Mbatha törzsből, 125
Megtámadta Dladlama-t a Majola-któl,
Megtámadta Nxaba-t, Mbhekane fiát,

Megtámadta Gambushe-t Pondo-földön,
Megtámadta Faku-t Pondo-földön.

Shaka a Buthelezi klánt 1817-ben, a Phakathwayo (a dicsérő-neve: Sondaba) vezette csoportot (lásd korábban) 1818-ban igázta le (utóbbiak főnöki kraaljának a helye: Mthandeni). Macingwane a Chunu-k főnöke, kraalja Ngonyameni-ben, Shaka megtámadta, de csak akkor igázta le őket, amikor később elfoglalta Natalt. A Mbatha csoportot 1819-ben üzte el. A Majola-k a Chunu csoport egy ágát alkották. A Msane törzset 1822-ben győzte le, és üzte el, főnökük: Nxabe azonban csak később, 1838 körül halt meg a Zambezi partján, mint a Shaka elől elmenekült csoportok egyikének a vezetője. A pondók és a tongák elleni harcok Shaka utolsó hadjáratai, 1828-ban, mivel ez év nyarán Shakát a féltestvérei meggyilkolták.

A fiatal vipera növekszik, amikor ül, 130
Mindig nagyon dühösen,
Védőlemezzel a térdén.

Shaka e dicsérőt dédapjától, Ndadától örökölte, aki mindig kész volt a harcra.

Ő, aki miközben többeket elpusztított, másokat is elpusztított,
És amint elpusztított másokat, elpusztított többeket;
Ő, aki miközben többeket elpusztított, másokat is elpusztított, 135

És amint elpusztított másokat, elpusztított többeket;
Ő, aki miközben többeket elpusztított, másokat is elpusztított,
És amint elpusztított másokat, elpusztított többeket;
Ő, aki miközben többeket elpusztított, másokat is elpusztított,
És amint elpusztított másokat, elpusztított többeket; 140
Ő, aki miközben többeket elpusztított, másokat is elpusztított,
És amint elpusztított másokat, elpusztított többeket.

Fájdalmasan döfő, figyelmeztetni akarják egymást,
Azok, akik az ellenséggel vannak, és azok, akik otthon vannak.
Shaka e dicsérőt apjától, Senzangakhona-tól örökölte, jelentése homályos, bár valami széltében-hosszában jelentkező zavargást tükröz.

Ő, aki sötét, mint a kecske epéje. 145

Phunga pillangója,
Színes körökkel, mintha ráfestették volna.

Phunga és később Mageba: utalás a neves ősökre, utóbbi dicsérőt tekintve Shaka osztozik Dingiswayo-val és Phakathwayo-val, bár azok madarakhoz, nem pillangóhoz kapcsolódnak.

Ő, aki homályos, mint a hegyek árnyéka,
Amikor sötét van, az ördögi tettekre készülők járkálnak fel-alá.

Phunga és Mageba rivalisa, 150
Addig nézett engem, míg nem hozzászóltam.

Erős combok, egy vadállat lábikrája,

- Ennek a vadállatnak a rugdosása nyugtalanított,
Megrúgta azt, aki fejte, és elszabadult attól, aki fogta.
Két tehenet fejő fiúról esik szó, az egyik fogja az állat fejét, míg a másik feji. A versszak ugyanakkor egy elhibázott támadásra utal.
- Karvaly, amelyet láttam aláereszkedni a Mangcengeza-i
dombokról, 155
- S amely eltűnt a Phungashe-i dombok fölül;
Így szóltak: „Karvaly, itt van, ott van”,
Mivel néma volt az erdőben, mint a leopárdok és az oroszlánok.
A Mbatha törzsbe tartozó Mangcengeza és Buthelezi törzsbe tartozó Phungashe ellen Shaka elhibázta a támadást, az előbbi délre, az utóbbi viszont északra menekült, akit aztán Zwide ölt meg.
- Shaka indult, és átmeneti kunyhókat állíttatott
Nsuzé és Thukela között, 160
Előbbi a Thukela (Tugela) egyik mellékfolyója Nkandla kerület területén. Előkészületül történt mindez a Nyuswa-k elleni küzdelemhez.
- Nyanya, Manzawane fia országában;
Magába nyelte Mantondo-t, Tayi fiát,
Ízetlennek érezte, és kiköpte,
Elpusztította Sihayo-t.
Mantondo vagy Thondolozí. Tayi fiai még az ütközet előtt elmenekültek, de Sihayo, a Nyuswa-k öregebb ágának a feje elpusztult.
- Ő, aki táncolni ment a Phuthile-k domboldalára, 165
És legyőzte Msikazi-t a Ndimoshe-k közül.
Mindez pusztán arra szolgált, hogy Shaka megmutatkozzon. Találkozott hah-de-dahs-ok (ibisz madarak) hosszú sorával, Amikor indult, hogy elpusztítsa a nevetséges Pondo-kat; Shaka nem ütött rajta a marhanyájakon, A himállat nyájakat támadta meg. 170
Hatalmas számú marhacsordáról van szó.
- Ő, aki megkeményedik!
Itt kezdődik az a kilenc versszaknyi rész, amely Zwide, a Ndwandwe főnök elleni harcot idézi fel.
- Ő, akit megfőztek Ntombaziék mély lábósában,
Zwide anyja, aki talán a Shaka későbbi törekvéseit kiváltó nemtő szerepét töltötte be.
- Megfőzték, és megkeményedett.
Ő, aki tüzet támaszt jártában, és tűzvészeket hagy maga
után,
Akit ha megdörzsöltek, lángra lobbant, mint a tűz; 175
Már nem az a vadállat volt, aki a kicsiny Ntombaziéknál
bömbölt,
Most már itt nálunk, Bulawayo-ban bömbölt.
Shaka legfőbb kraalja, eredetileg Mkhumbane-ban, közel Nobamba-hoz, vagyis apja egykori Ngoye-beli kraaljához.
- A mi saját nyomorunkat ránkhozó itt Bulawayo-ban,
Aki rohamosan nyomorba juttatta Zwide-t.
- Az égbolt, amely mennydörgött, Mageba égboltja, 180
Utalás Shaka nevezetes ősére.
Amely mennydörgött a Nomangci hegy felett,
Dörgött a Kuqhobekini kraal mögött, és becsapott a villám,
Elragadta a Maphela-k és a Mankayiya-k pajzsait.
Ndwandwe hadcsoportok (ezredek).
És a Zimpaka-k kicsiny dinnyéit az indákon hagyták;
Egy fiatalokból álló hadcsoportról van szó. Más változatokban az 'indák' helyett 'erdő' áll.
- Elpusztította Nomahlanjana-t, Zwide fiát a Maphela-któl, 185
Magába nyelte Mphepha-t, Zwide fiát a Maphela-któl,
Megölte Nombengula-t, Zwide fiát a Maphela-któl,
Elpusztította Dayingubo-t, Zwide fiát a Maphela-któl,
Magába nyelte Sonsukwana-t, Zwide fiát a Maphela-któl;
Zwide-nek a Maphela hadcsoportban küzdő fiait az Qokli melletti csatában ölték meg 1818-ban. Ez volt Zwide első összeütközése Shakával.
- Elpusztította a főfeleséget, Lubongo lányát, 190
1819-ben a végső véres leszámolás idején halt meg, amikor a zuluk előzőnlőtték és elpusztították a Ndwandwe-kat. Zwide maga elmenekült, de röviddel később ő is meghalt.
Magába nyelte Mtimona-t, Gaqa fiát a Maphela-któl,
Megölte Mpondo-phumela-kwezinde-t a Maphela-któl,
Elpusztította Ndengezi-mashumi-t a Maphela-któl,
Magába nyelte Sikloloba-singamabele-t Zwide népéből,
Elpusztította Sihla-mtihni-munye-t Zwide népéből, 195
Magába nyelte Nqwangube-t, Lundiyané fiát,
Egyképpen Zwide házanépéről van szó, a kötőjeles nevek dicsérő nevek, azonban azok angol fordítása Cope kötetében nem szerepel.
- Ő a mi oldalunkon állt, megfordítván pajzsát.
Térj vissza, Nagy Kópé, ha végeztél ezzel az ügyvel,
Ami Zwide-t illeti, hontalan bűnözővé tetted őt,
A mai napon ugyanezt tetted a fiával.
- Zwide emberei, Shaka, átugrottál fölöttük, 200
Sikhunyana egy lány, összecsapott veled,
1826-ban a Ndwandwe törzs maradéka, élén Zwide fiával, Sikhunyana-val ismét csatát vívott Shakával, de veszített, és végleg elpusztult.
- Akkor talált rád, amikor a Nkandla-i marhagázlónál tanácskoztál,
Nem tudta, hogy katonáidnak volt egy keresztkérdése.
A szarvas vipera legyőzője, ők legyőztek téged! 205
Zwide-ről van szó.
- Tél és nyár különböznek,
Így történt Ntombazi és Langa népével.
Zwide anyjáról és apjáról van szó. Shaka télbe forduló nyári időben fordult Zwide ellen.
- Borjú, amelyik felmászott egy kunyhó tetejére a
Ntombazi-kraalban,

- Azt mondták, hogy az majd figyel,
De ők voltak azok, akik azzal kérkedtek, hogy figyelnek. 210
Vagyis ez volt a vereség beismerése.
- Elefánt, amikor távozott, Langa emberei követték,
Hátrafordította a fejét, és elpusztította az embereket.
Somaphunga és Sikhunyana rivalizált a Ndwandwe
főnökségért Zwide halála után. Somaphunga behódolt az
„elefántnak”, aki később „visszafordítva fejét” elpusztította
Sikhunyana-t. Ezzel zárul a Ndwandwe-epizód.
- Ő, aki tubákat kért Macingwane-től Ngonyameni-nél,
Chunu főnök, akitől, azt mondják, Shaka fiatalon védelmet
kért, de az megtagadta tőle. Később Dingiswayo táborába
került menekülteként. Amikor Shaka a zuluk főnöke lett, délre
menekült, de később, amikor Shaka előzőnlötte Natalt,
Macingwane elpusztult.
- Macingwane, azt mondtad, hogy nincs neked,
Bajba hoztad magadat; 215
Ő, aki vigyorgott, mikor otthagya Macingwane-t,
Jócskán telt az idő azóta, hogy izgatottá tette az embereket,
Mind az ellenséggel tartókat, mind az otthoniakat.
- Magába nyelte Bhungane-t, Mthimkhulu fiát a Hlubi törzsből,
Főnök a Hlubi törzsből, aki Mthimkhulu-nak nem a fia, hanem
az apja volt, és Matiwane, a Ngwane-k főnöke, akit fordultá-
ban viszont Zwide támadott meg. Mpangazitha, Mthimkhulu
bátyja a törzset a Drankesberg folyó vidékére vezette, akit
azonban később Matiwane megtámadott, és megölt, de for-
dultában ezúttal Shakával találta magát szemben.
- Elpusztította Matiwane-t, Masumpa fiát a Ngwane törzsből, 220
A Ngwane törzs főnökét előbb Zwide üzte Natalba, később
Shaka támadta meg a Drankensberg folyó vidékére üzte.
- Legyőzte Sihlangu-vuthuk`-udaka-t a Ngwane törzsből,
Legyőzte Khwelethini-t, aki olyan, mint a madarak,
Legyőzte Mqabuka-t, aki olyan, mint a rejtett domboldal,
Legyőzte Ngiyeken-t, aki olyan, mint egy gyerek.
Dicsérő nevek: 1. A-pajzs-lerázza-magáról-a-sarat, 2. Mássz-
fel-egy-fára, 3. Azonnal-nézz-körül, 4. Hagyj-engem-egyedül.
- Ő, aki ellenőrzés nélkül megtámadta Nkuna-t, 225
A somi-k, vagyis a seregélyek főnöke. Úgy tűnik, ennek a
sornak az értelmezésében szerepet játszik, hogy a soma
szexuális közösülést jelent, míg a hlobonga (lásd e kifejezést
a szövegben) a behatolás nélküli szexuális érintkezésre utal.
- Azon a napon, amikor visszatért Mtelí kíséretével.
Ő, aki Phiso-t könnyel vette körül,
Másként a Phisweni hegy Natalban, a Greytown körzetben.
A Phiso-beli marhák kitörtek, hangosan dübörögtek,
Kitörtek, és követték őt.
- A váratlan támadás déli szele, 230
amely oly váratlanul csap meg, még a kapu aljában is;
Amint az időjárás előhözza, idegesen nyalják meg a szájuk
szélét,
- Mind, akik jómódúak, mind, akik szegények.
Minden út mentén tovább rohant,
A Ziwedu-hoz tartó utak mentén nem rohant tovább, 235
Ziwedu-t láttam a kapunál.
- Ngoboza és Mkhuphali szavai,
Azt mondták, Ngwane a hegyekben kóborol;
Ahogy Mashongwe-nek a Zibisi törzsből kiszúrta a szemét,
És menni kényszerítette a Nkume hosszú hegygerincén, 240
Amíg csak rá nem vitte a Hlokhloko hegylánra,
Visszahozta, és elküldte őt a Maqhwakazi hegyre,
Aztán megint elküldte őt a Matheku hegyre.
Mashogwe-t, Shaka emberét azzal vádolták meg, hogy
boszorkánysága okozta saját anyja halálát. Kiszúrták a
szemét, és addig vándorolt magában, amíg a vadállatok fel
nem falták.
- Száguldó szél a tanácskozáson,
Visszautasítjuk a királyi üdvözlötletet a Langeni törzstől. 245
Shakát nem tisztelte a Langeni törzs, ahol gyerekként élt, és
ahonnan később elűzték.
- Kegyetlen Valaki, akiért senki sem harcol;
Az emberek marhái, Shaka, hagyd őket békén, ők okozzák a
szerencsétlenséget,
Éles késeket kötöznek a farkukra,
Úgy tűnik, a marharablások veszélyes következményei
elleni figyelmeztető jelről van szó. Dingiswayo dicsérőjében
ugyancsak megtaláljuk ezt a sort.
Olyanok ők, mint Ngobe, Sowethu Főnöke.
A Qwabe főnökök dicsérő neve. Más fordításban az „inkosi
yakwaSowethu (Ngobe, Chief of Sowetu)” jelentése: „főnök
a mi apánk házában”. A dicsérőnévben egy szójáték is rej-
lik: ingobe, értelme: 'éles kés'.
- Masukwana-kuse, aki olyan, mint egy oroszlán, 250
Dicsérőnév, értelme: 'Minden-nap-hajnalban'.
Az emberek marháinak elpusztítója;
Masuku Madilika környékén sétált;
Masuku értelme: 'napok'. az előző dicsérőnévhez kapcsolódik.
Liliomot hajtó, kegyetlen valaki,
Liliomot hajtó, fehér-pöttyös valaki,
Mananga Jiyampondo környékén sétált, 255
Mananga az a liliom, ami kapcsán az előbbieken Shakát
leírja a szöveg.
Mananga jelentéktelen volt,
Mananga volt a törzsfőnök a Dibandlela-k kraaljában.
Cele törzs (Dibandlela népe), amelyet Shaka leigázott.
- Dél keresője, jöjj, és kutass északi irányban,
Jöjj, és kutass ott, ahol a nap süt.
E dicsérőnév talán azt célozza, hogy Shaka figyelmét sze-
retnek Natalról Zuluföld felé fordítani.

- A Meglepetést-Hozó magába nyelt egy meg nem született
gyermeket, 260
A korabeliek arról számolnak be, hogy Shaka egyszer elrendelte, nyissanak fel egy terhes anyát, hogy megnézhesse, hogy helyezkedik el a gyermek az anyaméhben.
- Mavuso volt a törzsfőnök Nomgabhi-nál.
Ismét egy szójáték: Mavuso értelme 'riadó', míg az előző sor: UVuso (meglepetést-hozó) szóval jellemezte a zulu királyt. A helynév Senzangakhona egyik kraaljára utal.
- Ő, aki egyedül olyan, mint a nap;
Aki átjárót vajt a Chube törzsen keresztül,
Összejött Mvakela-val, Dlaba fiával,
Összejött Maqobo-val, Dlaba fiával, 265
Összejött Khwababa-val, Dlaba fiával,
Összejött Duluzana-val, aki a Chube-k közül való,
A varázsgyógyszereket megette Zokufa,
A törött cserepet Ntubeni-nek és Nongogo-nak adták,
Férfiak, akik a Chube-k közül valók. 270
Az 'összejött' (az angol fordításban: 'he came with) kifejezés értelme: 'elpusztította'. A törött cserepbe helyezett varázsgyógyszereket azért vették magukhoz, hogy megtisztítsa őket a halál tisztátalanságától.
- Ő, aki felment a Maqonga hegy tetejére,
És talált ott egy majmot és egy borzot,
A sor értelme homályos.
- A Nkandla-beli kicsiny védelmező kavicsok birtokosa.
Nkandla hatalmas sziklái az erő és a védelem szimbólumai, Shakával összevetve azonban azok csak 'kicsiny kövek'.
- A Vérengző Valaki, aki elpusztította a kereskedők marháit,
Magába nyelte azokat, amelyek Mandeku-val voltak Mlambo-nál, 275
Elpusztította a Mbengi-hez tartozó apró vadembereket,
Mbengi (Mgabhi) a Langeni-k főnöke, Makedama apja volt. Shaka első tetteinek egyike e nép lemészárlása, bosszúból azért, ahogyan bántak vele gyerekkorában. Ő és anyja (aki születése szerint Langeni volt) velük éltek, amíg csak Skaka apja, a zulu főnök el nem üzte őket.
- Ő, aki lemészárolt egy tehenet, mielőtt a csorda elindult volna
legelni, 280
Bárki, aki szerette, meglátogathatta otthonában.
A sor értelme homályos.
- Madár, aki másokat eszik meg,
Amíg másokat magába nyelt, elpusztított még többeket; 280
Magába nyelt többeket, elpusztított még másokat.
Amíg másokat magába nyelt, elpusztított még többeket;
Magába nyelt többeket, elpusztított még másokat.
Amíg másokat magába nyelt, elpusztított még többeket;
- Ő, aki olyan nagy, mint az országa, az Óriási Valaki, 285
Ő, aki olyan nagy, mint a hegyek,
- Ő, aki olyan nagy, mint a Sondude hegy,
Ő, aki olyan nagy, mint az a fa a Maqhwazi hegyháton,
Ahol a Ndwandwe-k és a Nxumalo-k éltek.
- Segíts nekem, Maphitha és Ngqengelele, 290
Előbbi egy befolyásos tanácsnok, Sojijisa fia a királyi ház Mandlakazi ágából, Zighebhu apja. Utóbbi Shaka állandó testőre, Mvulane fia a Buthelezi törzsből, Mnyamana apja, aki később Cetshwayo(1840–1870) miniszterelnöke lett.
- És adj neki egy tehenet, hogy megtanulhasson szájba fejni,
És adj neki egy élezett botot, hogy megtanulhasson magának
ásni.
Talán utalás a nyomor napjaira, vagy sugallat az utód nemzésének szükségességére.
- Ő, akinek a titka egy csoda, a Királyi Valaki, Ndaba,
A csoda: mellkasa egy erőd volt. Bayade értelme: királyi üdvözlét, a belőle képzett uBayade személynév. A megszólított Ndaba a már sokszor idézett nevezetesős.
- Akinek gyakorlott szószólója volt a Malangeni emberek között.
Amint Ndaba-ra, órá lopva vetettem pillantást, és láttam ő egészen, 295
- Amikor egyenesen ránéztem, még a könnyeim is kicsordultak,
Olyan, mintha egy euphorbia fára néznék.
Az erő szimbóluma.
Mdlaka táncoló botja meggörbült,
Az említett személy Shaka generálisa.
- Felkavarja az a ngoma-tánc táncosait,
A zuluk harci táncáról van szó.
- Ndaba izgalmat kelt a nagy kraalokban. 300
Tarajos, mint az óceán,
Amely hajnalig hullámokat görget;
Ő olyan érdes, mint az elefánt füle,
Mint az ehetetlen kölesből készült kása,
Mint egy tál százlábú. 305
- Te fenevad vagy! Egy leopárd! Egy oroszlán!
Te egy szarvas vipera vagy! Egy elefánt!
Olyan nagy vagy, mint Mpehlela és Maqhwakazi hatalmas
hegyei, 310
Te Fekete Valaki,
Te növekedtél, míg mások lebzseltek.
- A bot megragadója!
Aki támad, aki tombol,
Aki pajzsot helyez a térdeire.
- Szilárdan bevért kövek oszlopa.
Karvaly, melyet láttam aláereszkedni Nzwakele hegyeiről, 315
És amely Khushwayo hegyeiről tisztán láthatóvá vált.
Lásd a 155-158. sort. Khushwayo, az apa és Nzwakele, a fia, a Dube törzs főnökei behódoltak Shakának.

Shaka két vadállatot talált,
Nzuse és Thukela között találkozott velük,
A két állat Thondolozí és Sihayo volt,
Jött, eldobott egy pajzsot, s azok szétváltak. 320

Lásd a 159-164. sort. A Nyuswa törzs főnökeire történik az utalás.

Ő, aki elpusztította az őrzött marhákat,
Mind a mai napig ez az ő felelőssége.
Utalás a megőrzésre átadott marhákra (összefüggésben a sisa népszokással), amelyeket aztán kisajátított.

Tarajos sül, amely ledöfte a féktelen fiatal fiút
Magaye és Nzawu között.
Előbbi Shaka egyik kedvence, utóbbi egy környékbeli főnök.

Ő, aki átjárót vajt a Pondo-k között, 325
Még ma is nyitva áll az az átjáró;
Elragadta a Pondo-i Faku sötétbarna színű marháit,
Elpusztította a pondófoldi Ngubowencuge marháit is,
Magába nyelte a pondófoldi Ncokazi marháit,
Elragadta a Majola-k közül való Ncasana marhát, 330
Elragadta Ngonyameni-nél Macingwane marháit,
Ment, és elpusztította Bhungane marháit ezrével,
A Majola-k a Chunu törzshöz tartoznak, Macingwane egy már többször említett Chunu főnök, Bhungane viszont egy Hlubi főnök.

És a szotók marháit, akik ruhát kötnek az ágyékukra,
Talán utalás a Hlubikra, mivel azok is a leírt módon öltözködtek. Shaka egyébként sosem viselt hadat a szotók (más ejtéssel szutuk) ellen a Drakensberg folyó mentén.

És azután a Dlodlongwanyana marháit,
A név jelentése: 'kicsi hajfűrtök', amely e törzsek hajviseletére utal.

Akik apró copfokba fonják a hajukat. 335

Az ég, amely ezalatt mennydörgött Pondófolddön
Faku, Ngqungqushé fia fölött,
És elvette a Pondo-k pajzsait;
A villámlás végül elérte a Kígyó Nyakát,
És akkor visszafordult ő a Bomvana törzs vidékén. 340
A Pondo nép egy ága, a sor Shaka hódításainak legdélibb pontjára utal.

Mjokwane magas csillaga,
Senzangakhona, Shaka apja egyik dicsőségre neve.
A farkán állva,
Végül egyenesen az égig ért,
És akkor két reggeli csillag jött fel az égen,
A két reggeli csillag előjött, és szembeállt egymással, 345
A tüzek apja és riválisa egymást nézték,
Ntombazi az egyik és Nandi a másik.
Zwide, illetve Shaka anyjának a neve kerül itt ismét említésre.

Király, nincs igazad, hogy nem tettél különbséget,
Mert még az anyai nagybátyád családtagjait is megölted,
Mert megölted Bhebhe-t, Ncumela fiát, az anyai nagybátyád
családjából; 350

Utalás arra, hogy Shaka anyja törzsét (Langeni) egyképpen kiirtotta a gyerekként elszenvendett sérelmek miatt.
Csak maguk a pajzsok, Ndaba Vérengző Valakije, csak azok
bosszulják meg,
Köztük a Gwaqaza-k és a Ndlalakudaka-k a Ntontela ezredből.

Sárgaréz vándorbot, Mjokwane fia;
Senzangakhona, Shaka apja egy újabb dicsőségre neve.
Az, ami megmutatkozik csapkodva a vizet és a sarat, és ő
megmutatkozik.

Nagy zűrzavart okoz.
A király leereszkedett egy meredek hagyháton, Mdayi 355
Vagy Mdali (Teremtő), egy dicsőségre neve.

Ember még nem ereszkedett le azon,
Csak a vízi-bak és a százlábúak ereszkedtek le azon,
Nem volt akadály ezen a kiránduláson. Dingiswayo és Phakatwayo is osztozik ennek a dicsőségre nevének a birtoklásában.
A hegyhát birtokosai, akiket bíraltam.

Ő, aki nagyhangon hengegett Mandla-nak és Zimema-nak,
Tél és nyár szétváltak, 360
A második veteményt meghagyták rövidre vágva,
És a magot megették a madarak
A Tayi-k elhagyott területein is.

Thondolozí apja az, aki népét (a Malangeni Nyuswa-kat) Shaka nyilai elől a Thukela (Tugela) folyó mentén tovább vezette.

Ő, aki elpusztított két szál cukornádat,
Az egyik Zihlandlo volt, a másik Gewabe, 365
Előbbi a Mkhize-k főnöke, akit Shaka erőszakkal hajtott uralmába, és így nem „nyelt magába” a szokásos módon.
Utóbbi, Zihlandlo apja meghalt, még mielőtt Shaka uralomra került volna.

És nem bújti ki egyetlen levél sem.
Ő, aki elpusztította Matshengele-t Khulumbeni-nél,
Összejött a Mazindela-hoz tartozó Gwayi-val,
Összejött a Nongqobo-hoz tartozó Mphangela-val, 370
Összejött Phalaza-val, aki a Kanyile-ktől való.

Az 'összejött' (az angol fordításban: 'he came with) kifejezés értelme, amint egyszer már említettük: 'elpusztította'.

Mjokwane gabonamagja, ami az alacsonyan fekvő földet
szereti,
Kiválasztja Jiyeza-t a jóspapok közül.

A pinty, amelyet a Zimphlo ezred magába nyelt,
'Hlobonga'-ra menván, hogy kedvüket töltsék kedveseikkel. 375

- Egy alkalommal Shaka a Zimpohlo ezrednek engedélyt adott a szeretőkkel való Hlobonga-ra (külső szexuális érintkezésre behatolás nélkül)*
- Fű, amely szúr, amíg megnövekszik, Mjokwane fia;
A közmondás értelme: addig mutatja meg valaki a képességeit, amíg fiatal.
- A Nguni-k hosszú pajzsa, és az elefánté szintűgy,
Megtámadta Mancengeza-t, Khali fiát a Mbatha-k közül,
Megtámadta Matiwane-t, Maumpa fiát, a Ngwane-k közül,
Megtámadta Makhedama-t, a Langeni-k közül, anyja hazáját.
380
- A ngunik a Drakensberg és a tenger közötti területen élnek, a Mbatha és a Ngwane csoport főnökeit Shaka elűzte, a Langeniket lemészárolta.*
- Fenevad, aki megtámadod az embereket a sűrű
aljnövényzetben;
- Elpusztította Sigawuzana-t a Mbatha törzsből.
- Mély öböl, amely a Mavivane folyóban rejtőzik,
Ahol elmerül az ember mosakodás közben,
Úgyhogy a feje búbjáig eltűnik benne. 385
- Utalás Sigujana-ra, Senzangakhona utódjára, akihez Shaka felnövekedvén, a száműzetés éveit után visszatért, és akit aztán a folyó vízébe fojtott.*
- Fekete vándor-bot, Mjokwane fia,
Elpusztította Zwide-t, a Ndwandwe-ek közül,
Elpusztította Nomahlanjana-t, Zwide fiát,
Elpusztította Sikhunyana-t, Zwide fiát.
- Zwide életben maradt fiának 1826-ban sikerült a Ndwandwe törzs maradványait stabilizálni, amivel viszont magára vonta Shaka figyelmét. Henry Francis Fynn, aki az első telepes volt Port Natalban, elkísérte Shakát erre a katonai expedíciójára.*
- Fénylően Zöldes, Valaki, aki olyan, mint a bak epéje; 390
- Elpusztította Ndimindwane-t, Msweli-ktől a Xulu törzsből,
Elpusztította Mdladlama-t a Mbhedu törzsből,
Elpusztította Mphezeni-t a Nxumalo-ok közül.
- Égő Kemence!
- Karvaly, amely fentről ereszkedett alá,
Megindult, és eljutott Madungela-ig, 395
- Elpusztította a marhákat, amelyeket egy ideges személy fejt a Maleva-k vidékén,
Akkor az történt, hogy Sihayo marhái követték őt;
Lásd a 83-86. sort.
- A Qwabe-k hasznát húzták abból, hogy menedéket nyújtottak neki,
A Nyabase-k menedéke.
- Mbengi lányának Erővel Teli Borjúja, 400
- Shaka anyja, a Langeni törzsből való Nandi egyszer azt mondta, hogy ő Mbengi, máskor meg azt, hogy Bhebhe lánya.*
- Amely áthengergett mindenki máson,
Mivel magába nyelte a marhákat, ezért mormogtak,
Mivel magába nyelte a marhákat a Dlodlweni kraalnál.
- Kiáradó Valaki, aki semmibe veszi a figyelmeztetéseket;
Lusta Valaki, aki megeszti a szorgalmasak gabonáját. 405
- Nem habozik abban, hogy kirabolja a szomszédait.*
Ő, aki lándzsákkal tisztítja meg a földet, ahol a főnökök kapákat használnak;
Sereget gyűjtött Menziwa-ból, mondván be kell gyűjteniük a gabonát, még mielőtt megérik.
- A fekete Mofolozai Sithayi-ből és Bhiyane-ből, ő választja ki azt, aki átgázol,
- Az gázolhat át, aki borjúval bír,
Akinek nincs borja, az egy gyerekkel fizethet, 410
Akinek nincs gyereke, az egy kapával fizethet.
- E strófának az értelme homályos, talán a Shakának való meghódolás áráról esik szó.*
- Baljóslatú csend, ami Ndaba-ra súlyosodik,
Shaka hallgatása mindig baljóslatú volt, ilyenkor tervezte meg az újabb támadásokat. Mindez pedig nevezetes őse, Ndaba nevében történt.
- Amely felkelti, és elpusztítja az embereket,
Amely szünetet hagy az embereknek, hogy beszéljenek.
- Ő, aki elrabolja a marhákat, de nincs szüksége baltákra, 415
A baltákra a következő évben lesz majd szüksége.
- Madár, melyet a Ngome erdő füttyszava hív,
Talán utalás a Khumalo törzsi csoportot vezető Bheje főnökre, aki Shaka elől behúzódott a Ngome erdőbe, és itt a zulu király több roham után sem tudta térdre kényszeríteni. Az uBheje useNgome közmondás, szó szerint: Bheje a Ngome erdőben van, értelme: a helyzet még mindig változatlan.
- A Dladlama hegyerinc még ma is csodálkozik,
Csodálkozik, hogy nem láthatja többé a Majola-k csoportjait,
Majola a Chunu törzs Majola ágának megalapítója.
Most Malandela csoportjait látja. 420
- Malandela nem más, mint Zulu apja, a Zulu törzs alapítója.*
- Ő, aki kivédte a fentről jött Machanca-i Mbhiyaza-t,
Izgatottan elszaladt, otthagya a marhákat,
Végül a Ntontela ezred gyűjtötte be őket.
- Megtáncoltatta a sereget a Tayi emberek hegyerincén,
És az ország hisztérikus fecsegésbe csapott át, 425
- Aztán az emberek és a marhák követték őt.
- Utalás a Tayi nép (Malangeni Nyuswa-k) Shaka előli fejevesztett menekülésére, amikor is a zulu királynak rohamot sem kellett indítania.*

Ndaba fiatal őrzőgője!
Nagy gerjedelemben él,
És a pajzsát a térdein tartja;
A dicsérőt Shaka dédapjától, Ndaba-tól örökölte.
Nem engedte, hogy letelepedjenek, izgatottságban tartja őket,
430
Az ellenség soraiban lévőket és az otthoniakat.

Mandla kaNgome!
A dicsérőnév értelme vélhetően 'Hatalmas Erő'.
Átkelt, és megalapította a Ntontela ezredet,
Azt mondták, hogy nem fogja, és mégis megalapította.
Megalapította az ezredet, habár e korosztály férfitagjai
már magukra öltötték a fejkarikát, amely szenior státust
és a házasodás lehetőségét biztosította a számukra, ezért
Shaka elrendelte a megölésüket.

Ő, aki megkísérelte, de nem kelt át az óceánon, 435
A fecskék keltek át rajta és a fehér emberek.
Utalás arra a György Királyhoz induló küldöttségre, amelyet
Shaka sajátmaga vezetett a telepések egyikével és Sobote-
val, mint képviselőjével. Az expedíció Port Natalban szállt
hajóra, de csak az Algoa Öböljéig jutott el.

Ő, aki délben ül ki, Ndaba fia, vagy csak délután,
Valakinek az üldözője, és szakadatlanul üldözi őt,
Amint üldözte a Goza születésű Mbemba-t,
Addig üldözte, amíg csak Silutshana-ba nem üzte, 440
Megtalálta a fiatal fiúk nádágyát,
De ezek csak a hely szellemei voltak.
Ezeknek az epizódoknak a háttere ismeretlen.
Senzangakhona baltája,
ami ha lecsapott, nagy erővel csapott le.

Ő, aki éppen a hegy legtetetején látta meg a marhákat, 445
Hosszú lándzsák segítségével hozta le őket, és azok lejöttek,
Könnyben mosta meg arcát.
Ezeknek az epizódoknak a háttere is ismeretlen.

Ngibi na Ngwadi!
Bizonytalan értelmű dicsérőnév, kétséges fordítása:
'Aki-egy-nemkívánatos-valakit-éppen-elcsigáz'.
Kicsi leopárd, amely indul, hogy megvédje a többi kicsi leopárdot
a gázlóknál.
Vagyis Shaka az ország teljeskörű ellenőrzése alatt áll.

Kivégző! Fekete Kivégző! 450

Fotó: Tomsits Abigél